

# The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34



## Οι Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό: Δειγματοληπτική έρευνα στη Γαλλία

Ιωάννης Κ. Θεοδωρακόπουλος

doi: [10.12681/grsr.315](https://doi.org/10.12681/grsr.315)

Copyright © 1978, Ιωάννης Κ. Θεοδωρακόπουλος



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

### To cite this article:

Θεοδωρακόπουλος Ι. Κ. (1978). Οι Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό: Δειγματοληπτική έρευνα στη Γαλλία. *The Greek Review of Social Research*, 33, 267–292. <https://doi.org/10.12681/grsr.315>

# οί "Έλληνες φοιτητές στο έξωτερικό

*Δειγματοληπτική έρευνα στη Γαλλία*

του  
**I. Κ. Θεοδωρακόπουλου**

*Κοινωνιολόγος*

## εισαγωγή

Από πολλά χρόνια η ελληνική κοινή γνώμη και ιδιαίτερα οι οικογένειες που έχουν παιδιά στην ηλικία περίπου των ακαδημαϊκών σπουδών, ανησυχούν για το «διαρκώς αυξανόμενο» αριθμό των νέων που εγκαταλείπουν την Ελλάδα για να σπουδάσουν στο εξωτερικό.

Τις εκάστοτε κυβερνήσεις δεν άφησε αδιάφορες η έκταση της ειδικής αυτής «μεταναστεύσεως», που δημιουργεί πλήθος προβλήματα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, κ. ά. "Αν και η πολιτεία έχει από καιρό αντιληφθεί το θέμα και τις επιπτώσεις του, πολύ λίγο το μελέτησε στο σύνολό του.

Δέν εξέτασε δηλαδή:

- 1) την έκτασή του,
- 2) τά αίτια,
- 3) τά άμεσα και έμμεσα άποτελέσματά του και τέλος
- 4) την περίπτωση εξευρέσεως ίκανοποιητικής λύσεως για τόν περιορισμό του, σέ αντίθεση μέ τά μέτρα πού έχουν ληφθεί μέχρι σήμερα.

*Θέμα τής έρευνας*

Πρώτος στόχος τής έρευνας είναι: α) νά καθορίσει τήν έκταση τής «μεταναστεύσεως» αυτής, β) νά άκολουθήσει τήν κατεύθυνση τών ρευμάτων πού οδηγούν τούς "Έλληνες φοιτητές στις διάφορες χώρες, γ) νά εξακριβώσει αν υπάρχουν άλλες στά ρεύματα αυτά, και εάν ναι, δ) νά επιχειρήσει νά βρει τά κυριότερα αίτια τους.

Δεύτερος στόχος τής έρευνας είναι: α) νά αναζητήσει τά αίτια τής φοιτητικής μεταναστεύσεως, β) νά προσδιορίσει κατηγορίες και τάξεις άτομων πού έχουν σχέση μέ τήν ειδική αυτή «μετανάστευση» και γ) νά έρευνήσει τούς καθοριστικούς παράγοντες για τήν «έκλογή» τής χώρας σπουδών.

*Χρόνος τής έρευνας*

Τό πρώτο μέρος τής έρευνας (έκταση, ρεύματα και διαφορές στά ρεύματα τής φοιτητικής μεταναστεύσεως) αναφέρεται στά πανεπιστημιακά έτη 1960-61, 1974-75. Η έρευνα περιορίζεται στό χρονικό αυτό διάστημα (15 χρόνια), γιατί μόνο από τό 1960 και μετά έχουμε στη διάθεσή μας στατιστικά στοιχεία, τά όποια όστόσο ακόμα και τώρα είναι έλλιπη και ή άκρίβειά τους δέν είναι άπόλυτη. Τά κενά πού παρουσιάζονται είναι άρκετά, και όπως θά διαπιστωθεί παρακάτω, στοιχεία πού αναφέρονται στό ίδιο πανεπιστημιακό έτος και πού προέρχονται από διάφορες πηγές, δέν συμφωνούν μεταξύ τους. Σύμφωνα μέ τά δεδομένα στοιχεία, τά κύρια αίτια τής «μεταναστεύσεως» τή στιγμή άκριβώς πού ή «μετανάστευση» άρχισε νά παίρνει μαζικό χαρακτήρα, δηλαδή πολύ πριν από τό 1960, θά είναι πιθανόν τά ίδια και στό μέλλον, εάν οι συνθήκες πού εξαναγκάζουν τούς φοιτητές νά μεταναστεύουν, δέν μεταβληθούν.

### Ἡ μέθοδος πού χρησιμοποιήθηκε

Ἐπειδὴ ὑπῆρξαν χρονικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ περιορισμοί, τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνας ἀναφέρεται στοὺς Ἑλληνας φοιτητὲς πού φοιτοῦν στὰ πανεπιστήμια τῆς περιοχῆς τοῦ Παρισιῦ.

### Περιορισμοὶ τῆς δειγματοληψίας

Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν πού ρωτήθηκαν εἶναι σχετικὰ μικρὸς (50), ἐπὶ συνόλου τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμε τὸ πραγματικὸ μέγεθος, ἀλλὰ πού μπορούμε κατὰ προσέγγιση νὰ τὸ καθορίσουμε σὲ σύνολο 4.000-5.000 Ἑλλήνων φοιτητῶν σὲ ὅλη τὴ Γαλλία κατὰ τὸ πανεπιστημιακὸ ἔτος 1974-75. Ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς ἔγινε μὲ βάση τὰ τελευταῖα διορθωμένα στοιχεῖα (chiffre corrigé) τῆς UNESCO, πού ὑπολόγισε τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴ Γαλλία γιὰ τὸ ἔτος 1973, σὲ 1.761. Ἡ ἀύξηση τῆς φοιτητικῆς ἀποδημίας πού παρατηρήθηκε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1974-75 καὶ ἀπ' τὴν ὁποία «ἐποφελήθηκαν» κυρίως ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γαλλία, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς δὲν εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἔτσι, τὸ δείγμα μᾶς ἀντιπροσωπεύει τὸ 1,25% ἢ τὸ 1% τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴ Γαλλία τὸ ἔτος 1974-75, ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τους ἔφτανε ἀντίστοιχα τίς 4.000 ἢ 5.000.

### Δυσχέρειες τῆς ἔρευνας

Ἡ συγκέντρωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων πού ἀναζητήσαμε στὴν Ἑλλάδα, στάθηκε προβληματικὴ καὶ καθυστέρησε πολὺ τὴν ἔρευνα. Ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἡ μόνη πού χορηγεῖ τὸ συνάλλαγμα στοὺς Ἑλληνες φοιτητὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐπανειλημμένως μᾶς βεβαίωσε ὅτι δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ θέσει στὴ διάθεσή μας τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα πού ζητήσαμε. Δηλαδή, τὸν κατ' ἔτος ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὸ ἐξωτερικὸ κατὰ φύλο, χώρα, καὶ διανυδόμενο ἔτος σπουδῶν.

Τελικὰ, ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ προμηθευτήκαμε ἕναν πίνακα στὸν ὁποῖο ἀναφερόταν τὸ κατ' ἔτος σύνολο τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού φοιτοῦν στὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1974. Ἀντίθετα, τὸ προσωπικὸ τῆς UNESCO μᾶς βοήθησε πρόθυμα στὴ συγκέντρωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων καὶ μᾶς ἔδωσε γενναϊδῶρα κάθε πληροφορία καὶ ἐξήγηση γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῶν στοιχείων αὐτῶν.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνας αὐτῆς συναντήσαμε μιά μεγάλη δυσχέρεια: τὴν ἐπιφύλαξη ἐκ μέρους τῶν συμπατριωτῶν μας φοιτητῶν (ἡ ὁποία ἄλλωστε δικαιολογεῖται ἀπόλυτα λόγω τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στὴν Ἑλλάδα), στὴν περίπτωση ἐρω-

τήσεων πολιτικῆς φύσεως. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μεγά-  
λος ἀριθμὸς φοιτητῶν ἀρνήθηκε νὰ ἀπαντήσει.

### Σχέδιο τῆς ἔρευνας

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ διαιρεῖται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος, πού στηρίζεται ἀποκλειστικὰ σὲ στατιστικὰ στοιχεῖα καὶ διατάξεις ἀναφερόμενες στὶς διαδικασίες ἐγγραφῆς στὰ πανεπιστήμια τῶν ἐξωτερικῶν ἢ στὴν ἰσχύουσα νομοθεσία σχετικὰ μὲ τὴν παροχὴ συναλλάγματος ἀπὸ τὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος στοὺς σπουδάζοντες στὸ ἐξωτερικὸ.

Σκοπὸς τοῦ πρῶτου μέρους τῆς ἔρευνας εἶναι:

α) νὰ καθοριστῆ ἡ ἔκταση τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως» κατὰ τὰ ἔτη 1960-1974 (ἀπόλυτοι ἀριθμοί), β) νὰ διαπιστωθεῖ ἂν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού ἔκαναν ἀκαδημαϊκὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ αὐξήθηκε τὴν σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπουδαστῶν πού ἔκαναν ἀκαδημαϊκὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα (σχετικὸς ἀριθμὸς). γ) νὰ ἐξεταστοῦν τὰ ρεύματα τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως» καὶ οἱ ἀλλαγές πού ἐνδεχομένως σημειώθηκαν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ στὰ ρεύματα αὐτά, καὶ νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ κυριότερα αἷτια τῶν ἀλλαγῶν.

Τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνας βασίζεται:

α) σὲ 10 μὲν κατευθυνόμενες συζητήσεις (entretiens non directifs), β) σ' ἕνα ἐρωτηματολόγιο ἀπὸ 38 ἐρωτήσεις, πού διανεμήθηκε σὲ 50 Ἑλληνες πού φοιτοῦν σὲ διάφορα πανεπιστήμια τῆς περιοχῆς τοῦ Παρισιῦ, καὶ πού ἀποτελέσαν τὸ δείγμα μᾶς.

Σκοπὸς τοῦ δεύτερου μέρους εἶναι:

α) Ἡ ἐξακρίβωση τῶν αἰτίων τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως», β) ὁ καθορισμὸς τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν τῶν τῶν φοιτητῶν πού μεταναστεύουν, γ) ἡ διαπίστωση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐκλέγεται ἡ χώρα σπουδῶν, καὶ δ) ἡ ἀπόδοση τοῦ «πορτραίτου» τοῦ Ἑλληνα φοιτητῆ στοῦ Παρισιῦ.

### Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἔρευνας

Παρὰ τὰ κενὰ καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς (χρονικοὺς κτλ.), ἡ ἔρευνα αὐτὴ μπορεῖ νὰ φανεῖ χρήσιμη, γιὰτὶ προσπαθεῖ ὄχι μόνον νὰ δώσει μιά εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐλληνικῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως, καθὼς καὶ ἕνα σύντομο ἱστορικὸ τῆς ἐξελιξέως τῆς, ἀλλὰ κυρίως γιὰτὶ προσπαθεῖ νὰ ἐντοπίσει τὰ αἷτια καὶ τοὺς διάφορους μηχανισμοὺς πού ἀναγκάζουν τοὺς μελλοντικούς φοιτητὲς πρῶτα νὰ πάρουν τὴν ἀπόφαση νὰ ξενιτευθοῦν καὶ ὕστερα νὰ διαλέξουν τὴν χώρα πού θὰ τοὺς δεχθεῖ.

### Ὅρισμοί

Κατὰ τὴν UNESCO, «ἕνας ξένος φοιτητὴς εἶναι ἕνα ἄτομο ἐγγεγραμμένο σ' ἕνα ἀνώτατο ἴδρυμα ἑνὸς

κράτους στο οποίο δεν έχει τή μόνιμη κατοικία του». Έξ αιτίας των αναγκών της έρευνας, υποχρεώθηκα να χωρίσουμε τους σπουδάζοντες στο εξωτερικό Έλληνες σε δύο κατηγορίες:

1) στους σπουδαστές που έχουν κάνει ανώτατες σπουδές στην Ελλάδα και που συνεχίζουν στο εξωτερικό μεταπτυχιακές σπουδές (διδασκαρικό δίπλωμα, ειδικότητες κτλ.) ή αρχίζουν σπουδές διαφορετικές από εκείνες που έκαναν στην Ελλάδα.

2) στους φοιτητές που δεν έχουν κάνει καθόλου πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα.

Στο πρώτο μέρος της έρευνας, το οποίο βασίζεται σε στατιστικά και μόνο στοιχεία, θά αναφερθούμε στο σύνολο των Έλλήνων φοιτητών που δεν υπάρχει καμιά διάκριση στα στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιήσαμε.

Στο δεύτερο μέρος της έρευνας, που θεωρούμε σάν καθαρά κοινωνιολογικό, αναφερόμαστε αποκλειστικά και μόνο στους φοιτητές που δεν έχουν κάνει πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα. Η κατηγορία αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί, ενώ φαίνεται άπολυτα φυσικό όρισμένοι σπουδαστές που έχουν τελειώσει τις σπουδές τους στην Ελλάδα, να πηγαίνουν στο εξωτερικό για μεταπτυχιακές σπουδές, για μετεκπαίδευση ή επιστημονική ενημέρωση στον τομέα των σπουδών τους, ή απόφαση πολλών νεαρών Έλλήνων να κάνουν όλες τους τις σπουδές στο εξωτερικό, παρά τις δυσκολίες που ξέρουν πως θά αντιμετώπισουν, είναι δύσκολο να εξηγηθεί.

Γιά το λόγο αυτό, οι μη κατευθυνόμενες συζητήσεις (entretiens non directifs) έγιναν με τους Έλληνες φοιτητές της δεύτερης αυτής κατηγορίας και τά ερωτηματολόγια που δόθηκαν συμπληρώθηκαν μόνο απ' αυτούς.

## ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

### α) έκταση της φοιτητικής μεταναστεύσεως

Έξετάζοντας τόν αριθμό των Έλλήνων που φοιτούσαν στο εξωτερικό, η χρονική περίοδο 1960-1974, αριθμό που μάς δόθηκε από τό Ύπουργείο Συντονισμού, με βάση τό συνάλλαγμα που δίνεται από τήν Τράπεζα τής Ελλάδος, τό μόνο από τό κράτος εξουσιοδοτημένο οργανισμό γιά τήν παροχή συναλλάγματος στους Έλληνες φοιτητές, φθάνουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Ο αριθμός των φοιτητών του εξωτερικού ανέρχεται από 8.864 τό 1960, σε 27.420 τό 1974 (πίνακας Ι). Αλλά ή αύξηση αυτή δεν γίνεται ομοιόμορφα. Μετά από μία ελαφρά αύξηση μεταξύ των ετών 1960-1961, μία μεγάλη σταδιακή μείωση παρατηρείται μέχρι και τό έτος 1965, όπου ό δείκτης, με βάση 100 τό 1960, μείωνεται σε 73,8.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό από τό 1960 ως τίς 31/10/1974

Έτος	Αριθμός φοιτητών <sup>1</sup>	Υπότροφος τεχνικής βοήθειας	Σύνολο	Σχέση % σέ φοιτητές έτους Χ 1960	Σχέση % σέ φοιτητές έτους Χ 1960
1960	8.516	348	8.864	100	100
1961	8.659	330	8.989	101,7	101,4
1962	7.964	255	8.219	93,3	92,7
1963	7.421	236	7.657	87,1	86,4
1964	6.652	178	6.830	78,1	77,1
1965	6.285	281	6.566	73,8	74,1
1966	6.577	220	6.797	77,2	76,7
1967	7.888	166	8.054	92,6	90,9
1968	7.346	250	7.596	86,2	85,7
1969	8.147	308	8.455	95,7	95,4
1970	9.985	288	10.213	117,2	115,2
1971	12.819	260	13.079	150,5	147,6
1972	17.490	240	17.730	205,3	200,0
1973	22.358	222	22.580	262,5	254,7
31/10/74	27.420	—	27.420	321,9	—

1. Βασισμένο στο συνάλλαγμα που δίνει ή Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος (περιλαμβάνονται και οι υπότροφροι το ΙΚΥ).

Π η γ έ ς : Ύπουργείο Συντονισμού, Έθνική Τράπεζα τής Ελλάδος.

Από τό 1965 και μετά, παρατηρείται αύξηση με ρυθμό συνεχώς αυξανόμενο. Τό 1970, ό δείκτης ανέρχεται στο 117,2, και τό 1974 στο 321,9. Η γραφική παράσταση Ι απεικονίζει πλήρως τήν ταχεία αυτή αύξηση, κυρίως από τό 1970 και μετά. Όποτε τίθενται τά ερωτήματα:

1) τά στοιχεία του πίνακα Ι ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα;

2) ύπήρξε πράγματι μείωση κατά τήν περίοδο 1962-1965 και εάν ναι, ποιό είναι οι λόγοι;

Γιά να απαντήσουμε στα ερωτήματα που ανέκυψαν, βασισθήκαμε στον πίνακα ΙΙ, γιά τή σύνθεση του οποίου λάβαμε ύπ όψη δύο διαφορετικές πηγές. Η πρώτη είναι ή Τράπεζα τής Ελλάδος ή οποία μάς έδωσε τά σύνολα των Έλλήνων που φοιτούσαν στο εξωτερικό κατά τήν περίοδο 1960-1974. Η δεύτερη πηγή είναι ό Στατιστικό Κατάλογο (Annuaire Statistiques ) τής UNESCO, που δίνουν τό σύνολο των «ξένων φοιτητών» και τήν εθνικότητά τους. Τά στοιχεία αυτά δίνονται στην UNESCO από κάθε χώρα ή οποία δέχεται «ξένους φοιτητές».

Μέχρι τό 1971, οι παραπάνω στατιστικές (τής UNESCO) δεν μπορούν να θεωρηθούν ακριβείς δεδομένου ότι μερικές από τίς χώρες που δέχονται «ξένους φοιτητές» άδυνατούν να δώσουν ακριβή στοιχεία γιά μία όρισμένη χρονική περίοδο, ή άπλως επαναλαμβάνουν τόν αριθμό του συνόλου των φοιτητών που έχουν δώσει στην UNESCO γιά τά προηγούμενα έτη. Τά στοιχεία που πήραμε από τούς Στατιστικούς Καταλόγους τής UNESCO είναι κατά

13%-48% ἀνώτερα ἀπὸ κείνα πού μᾶς παραχώρησε ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Ἀριθμὸς Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ ἔξωτερικοῦ ἀπὸ τὸ 1960 ὡς τὸ 1974 σύμφωνα μὲ δύο διαφορετικὲς πηγὲς πληροφοριῶν

Ἔτος	Ἀριθμὸς Ἑλλήνων φοιτητῶν κατὰ τὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος	UNESCO	Ἀπόλυτη διαφορά 2-1	Σχετικὴ διαφορά 4/2 %
	(1)	(2)	(3)	(4)
1960	8.864	8.717	-147	-1,7
1961	8.989	9.020 <sup>1</sup>	+31	0,3
1962	8.219	—	—	—
1963	7.657	8.727	+1.070	+14,0
1964	6.830	—	—	—
1965	6.566	—	—	—
1966	6.797	9.375	+2.538	+37,9
1967	8.054	—	—	—
1968	7.596	9.745	+2.140	+28,3
1969	8.455	12.512	+4.057	+48,0
1970	10.213	14.147	+3.943	+38,5
1971	13.079	17.034	+3.955	+30,2
1972	17.730	—	—	—
1973	22.580	—	—	—
30/10/74	27.420	—	—	—

1. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν κατὰ τὸ ἔτος 1961 εἶναι κατὰ προσέγγιση καὶ ἀρκετὰ συζητήσιμος (βλέπε πίνακα III).

Ὅστόσο, πιστεύουμε ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO ἀναπαροκρίνονται περισσότερο στὴν πραγματικότητα, ἀπ' ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ νὰ παραχωρήσει ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος συνάλλαγμα σ' ἓνα φοιτητὴ (δὲν πρόκειται γιὰ ὑποτροφία ἀλλὰ γιὰ τὸ δικαίωμα πού παρέχεται στὴν οἰκογένεια τοῦ φοιτητῆ νὰ τοῦ στέλνει ποσὸ 220 δολλαρίων πού κρίνεται ἀπαραίτητο γιὰ τὴ διαβίωσή του στὸ ἔξωτερικό), πρέπει ὁ φοιτητὴς αὐτὸς :

- νὰ ἀποδείξει, ὑποβαλλόμενος σὲ ἐξετάσεις, ὅτι γνωρίζει πολὺ καλά τὴν ξένη γλῶσσα
- νὰ προσκομῆσει πιστοποιητικὸ ἔγγραφο σὲ ξένο πανεπιστήμιο
- νὰ βεβαιώσει ὅτι ἔχει ἐκπληρώσει τὶς στρατιωτικὲς του ὑποχρεώσεις, ἢ ὅτι τυγχάνει ἀναβολῆς.

Ἀλλὰ οἱ νέοι οἱ ὅποιοι γιὰ διαφόρους λόγους δὲν πῆραν μέρος στὸ διαγωνισμὸ τῆς γλώσσας, κυρίως ἐπειδὴ δὲν τὴν γνωρίζουν ἐπαρκῶς καὶ φοβόνταν ὅτι θὰ ἀποτύχουν, μαζὶ μ' αὐτοὺς πού ἤδη ἀπέτυχαν στὸ διαγωνισμὸ καθὼς καὶ μ' ἐκείνους πού δὲν ἐκπληροῦν τὶς ἄλλες δύο προϋποθέσεις, δὲν ἀπογοητεύονται, ἀλλὰ παίρνουν διαβατήριο καὶ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὡς «τουρίστες». Ὅταν φθάσουν στὴ χώρα πού ἐπέλεξαν, ἐγγράφονται σ' ἓνα πανεπιστήμιο. Ἔως τὸ 1970, ἡ ἐξέταση στὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία ἀπαντοῦσαν ὀρισμένους χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἦταν τυπικὴ καὶ δὲν παρουσίαζε δυσκολίες στὴν ἔγγραφη

τῶν ξένων. Ἔτσι, οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀρχίζουν ἀνὰ παρακολουθοῦν τὶς παραδόσεις μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ τελειώσουν τὸ πρῶτο ἔτος τῶν σπουδῶν τους, γιὰτὶ καὶ μόνο μὲ μιά βεβαίωση ἔγγραφῆς στὸ δεῦτερο ἔτος ἀνωτάτου ἰδρυμάτος, μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν de facto τὸ δικαίωμα νὰ προμηθεύονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀναγκαῖο συνάλλαγμα. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ, πού μπορεῖ νὰ διαρκέσει ἓνα ἢ περισσότερα χρόνια, ἡ οἰκογένειά τους προσπαθεῖ νὰ στείλει μὲ κάθε τρόπο (πού θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ παράνομος) τὰ ἀπαιτήτα γιὰ τὴ διαβίωσή τους χρήματα, ἀλλίως τὰ παιδιά ἀναγκάζονται νὰ τὰ «βγάλουν πέρα» ὅπως μποροῦν. Ἡ κατάσταση αὐτὴ εἶχε τὴν ἐξῆς συνέπεια: πάρα πολλοὶ ἀπ' τοὺς φοιτητὲς ἀπογοητεύονται ἀπὸ τὴ δύσκολη αὐτὴ κατάσταση καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς πάσης φύσεως ἀντιξοότητες πού συναντοῦν, καὶ ἐγκαταλείπουν τὶς σπουδὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους μετὰ ἀπὸ ἓνα ἢ δύο χρόνια φοιτητικῆς ζωῆς πού μποροῦμε νὰ τὴ χαρακτηρίσουμε «λαθραία». Ὁ ἀριθμὸς τους, ἀνάλογα μὲ τὸ ἔτος καὶ τὴ χώρα στὴν ὁποία σπουδάζουν, ὑπολογίζεται μετὰξὺ 25 καὶ 40% τοῦ συνόλου, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν φαίνεται στὶς στατιστικὲς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Ὅσο γιὰ τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, τὰ πὸ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ πλησιάζουν περισσότερο τὴν πραγματικότητα.

Μέχρι τὸ 1960, ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν δὲν εἶχε ὑπολογιστεῖ ἀκριβῶς καὶ εἶχε θεωρηθεῖ μικρότερος ἀπ' ὅτι ἦταν στὴν πραγματικότητα, γιὰτὶ πολλές ἀπὸ τὶς χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ δὲν εἶχαν ἀκόμη εἰδικευθεῖ στὴ συλλογὴ καὶ ἀξιολόγησή τῶν στατιστικῶν στοιχείων σχετικὰ μὲ τοὺς ξένους φοιτητὲς. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα γίνονται ἀκριβέστερα, καὶ ἀπὸ τὸ 1971, τὰ στοιχεῖα τῶν Στατιστικῶν Καταλόγων τῆς UNESCO μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ἀκριβῆ.

Τὰ παραπάνω ἀποδεικνύονται μὲ τὶς ἐξῆς τέσσερις περιπτώσεις τοῦ πίνακα III.

1) Μέχρι τὸ 1964 ἔχουμε στὴ διάθεσή μας στατιστικὰ στοιχεῖα (κατὰ προσέγγιση) σχετικὰ μὲ Ἕλληνες φοιτητὲς πού φοιτοῦν σὲ 15 χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ, τὸ 1966 γιὰ 20 χῶρες, τὸ 1968 γιὰ 40 χῶρες καὶ τὸ 1969 γιὰ 50 χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ. Ἡ ἀκρίβεια τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι ἐπομένως μεγαλύτερη.

2) Ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν γιὰ τὸ ἔτος 1961 ἔγινε μὲ στοιχεῖα τοῦ 1959, 1960, 1961 (πίνακας III).

3) Τὸ σύνολο τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν (8.717), πού μᾶς δίνει τὸ «Study Abroad, Unesco 1962» γιὰ τὸ ἔτος 1960, εἶναι κατώτερο ἀπὸ κείνο πού μᾶς δίνουν τὰ στοιχεῖα τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος (8.864) (πίνακας II). Ἀλλὰ, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, αὐτὸ δὲν στέκει, γιὰτὶ καὶ ὁ ἀριθμὸς πού μᾶς δίνουν τὰ στοιχεῖα τῆς Τ.Ε. εἶναι κατώτερος τοῦ πραγματι-

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Έλληνες φοιτητές που σπουδάζουν στο εξωτερικό

Χώρες υποδοχής	1960	1961	1964	1966	1968	1969	1970	1971
ΗΠΑ	1.200	1.247	1.543	1.678	1.635	1.811	1.968	1.845
Γαλλία	435	461 <sup>1</sup>	661	553	667	528	528	528 <sup>3</sup>
Δυτική Γερμανία	2.834	2.834 <sup>2</sup>	2.923	2.439	2.041	1.908	1.942	2.082
Ήνωμένο Βασίλειο	180	201	247	344	575	662	795	871
Καναδάς	53	—	58 <sup>4</sup>	53	70	117	148	314
Λίβανος	—	—	—	19	33	38	38	38
Ιταλία	1.096	991 <sup>1</sup>	1.020	1.943	2.530	5.505	6.752	9.418
Έλβετία	299	356	433	435	398	392	409	398
Βέλγιο	77	92 <sup>1</sup>	125 <sup>4</sup>	156	162	158	220	250
Αυστρία	2.258	2.536	1.537	1.592	1.292	1.117	1.07 <sup>5</sup>	1.008
Άγια Έδρα	26	26 <sup>2</sup>	—	—	21	15	19	19
Συρία	—	2	2 <sup>4</sup>	—	5	8	7	9
Ισπανία	—	11 <sup>2</sup>	6	8	9	5	5	7
Αυστραλία	—	1	2	2	1	4	4	7
Ινδία	—	—	—	—	2	2	2	2
Γιουγκοσλαβία	—	—	—	—	34	27	27	27
Τσεχοσλοβακία	146	146 <sup>2</sup>	76	77	71	60	60	81
Ισραήλ	—	—	—	—	13	28	28	28
Ιρλανδία	—	—	—	—	2	2	2	—
Πολωνία	—	—	—	—	56	45	27	2
Μεξικό	—	—	—	—	1	1	1	1
Ουγγαρία	—	—	—	—	16	16	12	15
Ρουμανία	—	—	—	—	3	14	19	16
Κάτω Χώρες	6	8 <sup>1</sup>	—	—	22	30	27	39
Δανία	—	—	—	—	10	15	15	15
Σενεγάλη	—	1	—	—	—	—	1	2
Ζαΐρ	—	—	—	—	—	—	14	—
Μαδαγασκάρη	—	—	—	—	2	2	2	—
Νέα Ζηλανδία	—	—	—	—	2	—	—	1
Σαουδική Άραβία	—	—	—	—	1	2	—	—
Αίγυπτος	107	107 <sup>2</sup>	94	—	71	71	—	—
Σύνολο	8.717	9.020	8.727	9.375	9.745	12.512	14.147	17.034

1. Για τό 1960

2. Για τό 1959.

3. Τό σύνολο τών φοιτητών, διορθωμένο γιά τή Γαλλία, ήταν κατά τίς τελευταίες πληροφορίες 790 φοιτητές καί όχι 528.

4. Για τό 1963.

Μέχρι τό 1964 οί στατιστικές του *Study Abroad* άφορούσαν 15 χώρες. Τό 1966 οί στατιστικές άφορούσαν 20 χώρες, τό 1968, 40, καί τό 1969, 1970, 1971, 50. Για τά έτη 1965, 1966, 1967 δέν βρήκαμε στοιχεία. Η *Στατιστική Έπιτηρία* του 1974, που δίνει τά στοιχεία του έτους 1972, δέν έχει ακόμα δημοσιευθεί.

Π γ έ ς: *Study Abroad*, UNESCO 1962, 1963, 1966 (για τά έτη 1960, 1961, 1964). *Annuaire Statistique*, UNESCO 1968, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974.

4) Για τά έτη 1969, 1970, 1971 οί Στατιστικοί Κατάλογοι της UNESCO δίνουν γιά τή Γαλλία τό ίδιο σύνολο (528) Έλλήνων φοιτητών. Άλλα νέα στοιχεία διορθωμένα καί περισσότερο λεπτομερή (πρόκειται πάντοτε γιά στοιχεία της UNESCO) μάς δίνουν γιά τή Γαλλία τό 1971 ένα σύνολο 790 Έλλήνων φοιτητών αντί 528. Διαπιστώνεται δηλαδή μία διαφορά 262 φοιτητών, δηλαδή 49,6%. Αιτή ή διαφορά, ή όποια άφορά μία καί μόνο χώρα, τή Γαλλία, συντελεί στό νά άνέλθει τό σύνολο τών Έλλήνων φοιτητών τό 1971, από 17.034 σέ 17.296.

Γιά τά έτη 1972, 1973 καί 1974 δέν έχουμε στή διάθεσή μας παρά μόνο τά στοιχεία που μάς παρα-

χώρησε ή Τράπεζα της Ελλάδος, αλλά μπορούμε νά υποθέσουμε ότι τό σύνολο που μάς δίνει γιά τό 1974 πρέπει νά ανταποκρίνεται στήν πραγματικότητα, γιά τόν έξής λόγο:

Σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες που πήραμε από τό Έλληνικό Προξενείο του Παρισιού ή εξέταση στή γλώσσα (παραπάνω αναφέρθηκαν τά προβλήματα που ή εξέταση αιτή δημιουργούσε σέ όσους έπρόκειτο νά φοιτήσουν στό εξωτερικό) καταργήθηκε. Έτσι, όποιοδήποτε πρόσωπο μπορεί νά προσκομίσει μία βεβαίωση έγγραφής σ' ένα ίδρυμα άνωτέρων σπουδών, άποκτά αυτόμάτως τό δικαίωμα νά παίρνει από τήν Τ.Ε. τό συνάλλαγμα που δικαιούται καί έπο-

μῆνος ἐμφανίζεται στίς στατιστικές τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Παρ' ὅλα αὐτά, νομίζουμε ὅτι καί ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι λίγο κατώτερος ἀπὸ τὸν πραγματικὸ, γιατί δίνει τὸ σύνολο τῶν φοιτητῶν πού εἶχαν προσκομίσει τὴν ἀπαιτούμενη βεβαίωση ἐγγραφῆς τους στήν Τ.Ε. μέχρι τῆς 31/10/74. Ἀλλά οἱ αὐτοὶ οἱ φοιτητές, γιά διάφορους λόγους καί κυρίως γιά λόγους διοικητικούς (μετάφραση ἀπολυτηρίου, ἀναγνώριση τοῦ ἀπὸ τὰ ξένα ἰδρύματα σάν ἰσότημου μέ τὰ δικά τους κτλ.), δέν εἶχαν πάρει τὴ βεβαίωση ἐγγραφῆς τους μέχρι τὴν ἡμερομηνία αὐτή. Στόν ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν αὐτῶν θά πρέπει νά προστεθοῦν ὀρισμένοι φοιτητές πού ἡ οἰκογένειά τους δέν ἔχει τὴν οικονομική δυνατότητα νά στείλει συνάλλαγμα καί πού οὔτε οἱ ἴδιο κάνουν τὸν κόπο νά στείλουν τὴ βεβαίωση τῆς ἐγγραφῆς τους στήν Τ.Ε. "Ὅσο γιά τὰ στοιχεῖα πού δίνει ἡ Τ.Ε. γιά τὰ ἔτη 1972 καί 1973, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἐξέταση στὴ γλώσσα ἴσχυε ἀκόμη, πιστεύουμε (γιά τοὺς λόγους τοῦ ὁποῖου ἀναφέρουμε παραπάνω) ὅτι εἶναι πολύ κατώτερα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

Ἐπειδὴ ἔχουμε διαπιστώσει ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO ἀναποκρίνονται περισσότερο στὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ δέν ἐπηρεάζονται ἀπὸ παράγοντες ὅπως ὁ διαγωνισμὸς στὴ γλώσσα, πού ἀσκοῦν σημαντικὴ ἐπιρροή στὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς Τ.Ε., θά προσπαθήσουμε νά ἀπαντήσουμε στὴν παρακάτω ἐρώτηση, βασιζόμενοι σ' αὐτά. Ὑπῆρξε πράγματι μείωση τῶν ἀριθμῶν κατὰ τὴν περίοδο 1961-1965;

"Ἄν συγκρίνουμε τὰ στοιχεῖα τῶν Στατιστικῶν Καταλόγων τῆς UNESCO μέ τὰ στοιχεῖα τῆς Τ.Ε. (πίνακας II), θά διαπιστώσουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τὴν Τ.Ε., ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1963 ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στό ἐξωτερικὸ μειώθηκε κατὰ 1207 ἄτομα, ἐνῶ κατὰ τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο, τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO δίνουν μιά αὔξηση 10 ἀτόμων. Κατὰ τὴν περίοδο 1963-66, ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στό ἐξωτερικὸ μειώνεται, κατὰ τὴν Τ.Ε. κατὰ 860 ἄτομα, ἐνῶ γιά τὴν περίοδο αὐτὴ, ἡ UNESCO δίνει μιά αὔξηση 648 ἀτόμων.

#### Συμπέρασμα

"Ἄν βασιστοῦμε μόνο στὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO, θά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1974 δέν ὑπῆρξε μείωση τῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως ὡς πρὸς τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμούς, ἀλλὰ ἀντίθετα συνεχῆς αὔξηση.

#### β) ὄπῆρξε αὔξηση τῆς μεταναστεύσεως ὅσον ἀφορᾷ τοὺς σχετικὸς ἀριθμοὺς ἀνά νάι, ἢ πού ἀναλογία

Οἱ παραπάνω ἐπεξηγήσεις ἂν δίνουν μιά πιο καθαρὴ εἰκόνα τῆς ἀξίας τῶν στατιστικῶν πού μέχρι

τώρα χρησιμοποιήσαμε καί θά ἐξακολουθήσουμε νά χρησιμοποιοῦμε. Ἐχοντας διαπιστώσει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού φοιτοῦν στό ἐξωτερικὸ ἀπὸ 8.864 τὸ 1960 φτάνει τῆς 27.420 τὸ 1974, θά ἐπιχειρήσουμε νά ὑπολογίσουμε τὸ ποσοστὸ πού οἱ φοιτητές αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὴν Ἑλλάδα.

Ἀπ' ὅ, τι φαίνεται, εἶναι γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού σπουδάζουν στό ἐξωτερικὸ αὐξήθηκε καί ἀκόμη, ὅτι ἡ δημογραφική, οικονομική καί κοινωνικο-μορφωτικὴ ἐξέλιξη στὴν Ἑλλάδα ὀδηγοῦν ἓνα διαρκῶς αὔξανόμενο ἀριθμὸ φοιτητῶν στὰ πανεπιστήμια. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια νά αὐξήθηκε μέ τὸν ἴδιο ἢ μέ ταχύτερο ρυθμὸ ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στό ἐξωτερικὸ. Στὴν περίπτωση αὐτὴ, δέν μπορούμε, παρά τὰ φαινόμενα, νά μιλάμε γιά αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τελευταίων, ἀλλὰ μᾶλλον γιά μιά σταθεροποίηση ἢ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ σέ σχέση μέ τοὺς φοιτητές πού σπουδάζουν στὴν Ἑλλάδα. Γιά νά ἀπαντήσουμε στὴν ἐρώτηση αὐτὴ καταρτίσαμε τὸν πίνακα IV πού μᾶς ὀδηγεῖ στίς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

"Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια αὐξάνει ταχέστα. Ἀπὸ 28.302 ἐγγεγραμμένους τὸ 1960 στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια, φτάνει τῆς 74.348 τὸ 1971-72, δηλαδὴ παρατηρεῖται αὔξηση 162,7% σέ διάστημα 12 ἐτῶν. Τὸ ποσοστὸ τῶν φοιτητῶν πού κάνουν ἀκαδημαϊκὲς σπουδές στὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ 1.000 κατοικῶν, ἀπὸ 3,4‰ τὸ 1960, φτάνει τὸ 8,3‰ τὸ 1971-72.

Τὰ βασικὰ αἷτια τῆς αὔξήσεως αὐτῆς εἶναι:

α) *Κοινωνικά καί μορφωτικά.* Μιά μελέτη τοῦ ΟCDE τὸ 1974 ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι «γιά τὴν ὁμάδα ἡλικιῶν 18-22 χρόνων, τὸ ποσοστὸ τῶν ἐγγεγραμμένων στὰ πανεπιστήμια στὴν Ἑλλάδα (1968-69) μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τὰ ποσοτὰ τῶν προηγμένων ἐυρωπαϊκῶν χωρῶν». Ἀυτό ὀφείλεται ἴσως στό γεγονός ὅτι οἱ ἀνάτομα σπουδῆς ἔχουν μεγαλύτερη ἀξία καί ἀγία ἀπὸ τὰ γυμνασιακὰ διπλώματα, μέ τὰ ὁποῖα οἱ προοπτικὲς γιά μιά ἐπαγγελματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐξέλιξη εἶναι ἀρκετὰ περιορισμένες.<sup>1</sup>

Ἡλικία	Ἑλλάδα	Βέλγιο	Γαλλία	Ὀλλανδία
Παν/κό ἔτος 18-22 ἐτῶν	1968-69 15,4	1966-67 19,5	1967-68 16,3	1967 13,9

Πραγματικά, στὴν Ἑλλάδα ἔχουν ἀκαδημαϊκὸ διπλώμα δέν αὐξάνει μόνο τὸ κύρος τοῦ κατόχου ἀλλὰ καί ὅλη τῆς οἰκογένειας, πού αἰσθάνεται περηφά-

1. *L'enseignement dans les pays en voie de développement de l'OCDE* (Tendances et Perspectives), OCDE, Paris, 1974, σσ.32 καί 33.

νεια γιατί με κάθε τρόπο βοήθησε (οικονομικά, ήθικα) στην απόκτησή του. Αυτό ισχύει ακόμη και όταν ο απόφοιτος ασχολείται αργότερα με άλλη δουλειά που καμιά δέν έχει σχέση με την επιστήμη που σπούδασε.

β) *Οικονομικά*. Στην Ελλάδα, το απαιτούμενο επίπεδο σπουδών για πολλούς κλάδους και κυρίως για τις δημόσιες υπηρεσίες και τις τράπεζες είναι πάρα πολύ ύψηλο.<sup>2</sup> Έτσι, ένας διαρκώς αυξανόμενος αριθμός νέων αναγκάζεται να αρχίσει ανώτατες σπουδές για να μπορεί να έχει αργότερα περισσότερα οικονομικά όφελγη.

Τό ποσοστό των Έλλήνων φοιτητών (πίνακας IV) που σπουδάζουν στο εξωτερικό, επί του συνόλου των

φοιτητών που σπουδάζουν στην Ελλάδα από τό 1960 έως τό 1971, αποδεικνύει ότι σε αναλογία ό αριθμός των πρώτων μειώθηκε. Η μείωση αρχίζει από τό 1961 (313,2%) και συνεχίζεται μέχρι τό 1966, πού ή αναλογία είναι 105,2%.

Από τό 1967, ή τάση φαίνεται ότι αλλάζει και τό ποσοστό των Έλλήνων φοιτητών του εξωτερικού αυξάνεται συνεχώς μέχρι τό 1971 (184,7%), χωρίς όμως να φθάσει τό επίπεδο των ετών 1960, 61, 62. Έξαιρεση παρατηρείται μόνο τό 1968, πού μία απότομη πτώση ρίχνει τό ποσοστό στό πιο χαμηλό επίπεδο (101,3%), παρ' όλο πού τόν ίδιο χρόνο αυξάνεται τό ποσοστό των φοιτητών του εσωτερικού, επί του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδος.

Η πτώση αυτή φαίνεται ότι οφείλεται σε λόγους καθαρά πολιτικούς. Τό έτος αυτό είναι τό πρώτο μετά τό πραξικόπημα της 21 'Απριλίου του 1967. Η στρατιωτική κυβέρνηση, πού δέν έχει ακόμη σταθε-

2. *Individual Demand for Higher Education in Greece*, Salomon Wald, OCDE, Athènes, 1964.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Πληθυσμός της Ελλάδος και αριθμός φοιτητών πού κάνουν ανώτερες σπουδές στην Ελλάδα και τό εξωτερικό από τό 1960 ως τό 1974

'Ακαδημαϊκό Έτος	Πληθυσμός της Ελλάδας	'Αριθμός φοιτητών πού σπουδάζουν σε ανώτατα ιδρύματα στην Ελλάδα	'Αριθ. φοιτητών για 1.000 κατοίκους	'Αριθ. φοιτητών στό εξωτερικό	Σχέση 4/1 %	Σχέση 4/2 %	Σύνολο φοιτητών πού κάνουν ανώτατες σπουδές στην Ελλάδα και τό εξωτερικό	Σύνολο φοιτητών πού σπουδάζουν σε ανώτατα ιδρύματα
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)			
1960	8.398.050	28.302	3,4	8.864	1,06	313,2	37,166	4,43
1961	8.448.233	30.617	3,6	8.989	1,06	293,6	39.606	4,69
1962	8.479.625	35.432	4,2	8.219	0,97	232,0	43.651	5,15
1963	8.510.429	43.411	5,1	7.657	0,90	176,4	51.068	6,00
1964	8.550.333	53.305	6,2	6.830	0,80	128,1	60.135	7,03
1965	8.613.651	58.000	6,7	6.566	0,76	113,2	64.566	7,50
1966	8.716.441	64.591	7,4	6.797	0,78	105,2	71.388	8,19
1967	8.740.765	73.438	8,4	8.054	0,92	109,7	81.492	9,32
1968	8.772.764*	74.962	8,5	7.596	0,86	101,3	82.558	9,41
1969	8.792.806*	76.181	8,7	8.455	0,87	111,0	84.636	9,63
1970	8.851.913*	76.198	8,6	10.213	1,15	134,0	86.411	9,76
1971	8.950.000*	74.348	8,3	13.730	1,53	184,7	88.078	9,84
1972				22.580				
1973				27.420				

Τούς αριθμούς στις στήλες (1) και (2) τούς πήραμε από την Έτησια Στατιστική Έπετηρίδα της Ελλάδας.

\* Αφορά προβλέψεις.

ροποιήσει τελείως ή θέση της, και πού φοβάται κάθε είδους αντίδραση έκ μέρους των Έλλήνων του εξωτερικού, άγρυπνα. Χορηγητέ με επιφύλαξη διαβατήρια, και μετά από λεπτομερή έλεγχο των πολιτικών ιδεών και της πολιτικής δράσεως. Τά μέτρα αυτά, πού αργότερα χαλαρώνουν, ισχύουν και για τούς φοιτητές και έπενεργούν σαν τροχοπέδη στην ελληνική φοιτητική μετανάστευση ή χρονιά αυτή.

Έπειδή οι στατιστικές της Τ.Ε. δίνουν σύνολα

πού δέν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, καταρτίσαμε τόν πίνακα V πού λαμβάνει επί πλέον ύπ' όψη τά στοιχεία της UNESCO.

Έτσι, μπορεί να γίνει ή σύγκριση των δύο σειρών ποσοστών, και ή επαλήθευση της εικόνας πού μάς δίνουν τά στοιχεία της Τ.Ε. Παρ' όλο πού τά ποσοστά της UNESCO είναι κατά πολύ ανώτερα από τά ποσοστά της Τ.Ε., ώστόσο δέν υπάρχει άμφιβολία ότι και τά δύο συμπίπτουν ως προς τά έξής σημεία:



α) παρουσιάζουν καὶ τὰ δύο μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ μέχρι τὸ 1968 περίπου (λείπουν δυστυχῶς τὰ στοιχεία γιὰ τὸ προηγούμενο ἔτος), β) καὶ τὰ δύο παρουσιάζουν ἀύξηση ἀπὸ τὸ 1969 μέχρι τὸ 1972.

**Συμπέρασμα**

Ἐο ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού σπουδάζουν στὸ ἐξωτερικὸ, σὲ ἀναλογία μὲ τοὺς φοιτητὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ, μειώνεται συνεχῶς ἀπὸ τὸ 1961 μέχρι τὸ 1966. Ἀπὸ τὸ 1967 ὅμως, τὰ πράγματα ἀλλάζουν. Παρατηρεῖται δηλαδὴ συνεχῆς ἀύξηση τῆς ἀναλογίας αὐτῆς πού διστόσο δὲν φθάνει στὰ ἐπίπεδα τῶν τριῶν πρώτων χρόνων τῆς δεκαετίας 1960-70. Γιὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ θὰ συνεχίσει νὰ αὐξάνει (τὸ 1972 καὶ τὸ 1973) μὲ ἕνα ταχὺτατο ρυθμὸ (πίνακας V), πού δὲν πιστεύουμε ὅτι μπορεῖ νὰ ἀκολουθήσει ὁ ρυθμὸς αὐξήσεως τῶν θέσεων πού προσφέρουν τὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια.

**ΠΙΝΑΚΑΣ V**

Ἀκαδημαϊκὸ ἔτος	Ἀριθμὸς φοιτητῶν ἀνωτ. ἰδρυμάτων πού σπουδάζουν στὴν Ἑλλάδα	Ἀριθμὸς φοιτητῶν ἀνωτ. ἰδρυμάτων πού σπουδάζουν ἐξωτερικῶς ΕΤΕ	Σχέση 2/1 %	Ἀριθμὸς φοιτητῶν πού σπουδάζουν ἐξωτερικῶς UNESCO	Σχέση 4/1 %
	(1)	(2)	(3)	(4)	
1960	28.302	8.864	31,3	8.717	30,8
1961	30.617	8.989	29,4	—	—
1962	35.432	8.219	23,2	—	—
1963	43.411	7.657	17,6	8.727	20,1
1964	53.305	6.830	12,8	—	—
1965	58.000	6.566	11,3	—	—
1966	64.591	6.797	10,5	9.375	14,5
1967	73.438	8.054	11,0	—	—
1968	73.962	7.596	10,1	9.745	13,0
1969	76.181	8.455	11,1	12.512	16,4
1970	76.198	10.213	13,4	14.147	18,6
1971	74.348	13.730	18,5	17.034	22,9
1972	—	22.580	—	—	—
1973	—	27.420	—	—	—

Τοὺς ἀριθμοὺς τῆς στήλης (1) τοὺς πήραμε ἀπὸ τὴ Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ ἀριθμοὶ κάτω ἀπὸ τὴ διακεκομμένη γραμμὴ εἶναι προβλέψεις.

**γ) κατευθύνσεις τῶν ρευμάτων τῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως**

Στὴν Ἑλλάδα, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ μετανάστευση ἔχει ἀρχίσει ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια. Ἦδη ἀπὸ τὸ XV

αἰῶνα, μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), τελευταῖο προπύργιο τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, οἱ νέοι Ἕλληνες, γόνιοι τῶν εὐγενῶν καὶ εὐπόρων οἰκογενειῶν, μεταναστεύουν στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ νὰ σπουδάζουν. Τὰ κράτη πού προσελκύουν τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ Ἑλλήνων σπουδαστῶν μέχρι τὴν Ἐθνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, εἶναι ἡ Ἰταλία μὲ τὰ πανεπιστήμια τῆς Βενετίας, τῆς Φλωρεντίας, τῆς Πίζας, τῆς Γένοvas καὶ μὲ τὸ περίφημο «Collegio Greco» τῆς Ρώμης. Ἀργότερα θὰ τοὺς προσελκύσουν ἡ Αὐστρία ἰδιαίτερα καὶ τελικὰ ἡ Γαλλία. Κατὰ τὸν Cerais, «οἱ νέοι πλούσιοι ἀποδημοῦν ὄχι μόνον γιὰ τὶς δουλειές καὶ τὶς ἐπιχειρήσεις τους, ἀλλὰ γιὰ νὰ πλουτίσουν τὶς γνώσεις τους καὶ νὰ μορφωθοῦν. Σὲ ὀρισμένες πόλεις τῆς Μακεδονίας, στὴ Σιάτιστα παραδειγματὸς γάρη, ὅλες οἱ οἰκογένειες ἔχουν ἕναν ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τους στὸ ἐξωτερικὸ, στὴν Ἰταλία, τὴν Οὐγγαρία, τὴν Αὐστρία, τὴ Γερμανία κτλ.»<sup>3</sup>

Ἡ μετανάστευση αὐτὴ συνεχίζεται μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος (1829) καὶ δὲν διακόπτεται παρά μόνον ἀπὸ τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα ὅπως οἱ βουλκανικοὶ πόλεμοι, ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, καὶ τέλος ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα, οἱ κατευθύνσεις τῶν εἰδικῶν αὐτῶν «μεταναστευτικῶν» ρευμάτων παρουσίασαν ἀλλαγές πού συχνὰ ἦταν σημαντικές. Στὶς γνωστὲς χώρες πού δέχονταν Ἕλληνες φοιτητὲς προστέθηκαν καινούργιες, καὶ γιὰ λόγους πού θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξηγήσουμε, ἡ ἐκλογή τῶν χωρῶν φοιτητῆσεως τοῦ κύριου ὄγκου τῶν φοιτητῶν ἀλλάξεε κατευθύνση.

Στὴν ἔρευνα αὐτὴ ὄχι μόνον θὰ ἀναφέρουμε τὶς χώρες πού προσελκύουν τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ Ἑλλήνων φοιτητῶν κατὰ τὴν περίοδο 1960-71, ἀλλὰ κυρίως θὰ προσπαθήσουμε νὰ διαπιστώσουμε ἂν ὑπῆρξαν ἀλλαγές ὡς πρὸς τὶς «χώρες προτιμήσεως» τῶν φοιτητῶν αὐτῶν, καὶ πού ὀφείλονται.

**Χώρες προτιμήσεως τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν**

Ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὸν πίνακα III, οἱ χώρες πού δέχονται τοὺς Ἕλληνες φοιτητὲς εἶναι πολλές καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ὁ ἀριθμὸς τους αὐξάνει. Δηλαδὴ ἐνὸς τὸ 1961 ἦταν 13, τὸ 1974 ἐφθάσαν τὶς 50. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὀφείλεται ἐν μέρει καὶ στὴ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τῶν στατιστικῶν στοιχείων πού ἔχουμε στὴ διαθέσιμη μας.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, οἱ χώρες πού προσελκύουν τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν παραμένουν, γιὰ ὅλη τὴν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει, οἱ

3. Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία, τοῦ Γ. Κ. Κορδάτου, Ἀθήνα, 1925, τόμος I, σ. 125.

ΐδιες. Δηλαδή, ή Αύστρία, τό Βέλιγο, ή Γαλλία, ή Δυτική Γερμανία, ή Έλβετία, τό Ήνωμένο Βασίλειο, οί Ήνωμένες Πολιτείες τής Άμερικης και ή Ίταλία. Στά πανεπιστήμια τών χωρών αυτών γίνονται δεκτοί ξένοι φοιτητές κάθε έθνικότητας.

Η μεγαλύτερη αναλογία ξένων φοιτητών ύπήρχε τό 1971 στήν Έλβετία (22,5%), ενώ στήν Ίρλανδία ήταν 15,0%, στήν Αύστρία 13,4% και στό Βέλιγο 12,1%. Λίγες είναι οί χώρες στις οποίες τό ποσοστό τών ξένων φοιτητών ξεπερνά τό 5% άν και ή Γαλλία, ή Δυτ. Γερμανία, ή Άγγλία, ή Ίταλία, ή Σοβιετική Ένωση και ή Ίσπανία συγκεντρώνουν τή στιγμή αυτή περισσότερο από 20% τού συνόλου τών Εύρωπαϊων φοιτητών πού φοιτούν σε ξένα πανεπιστήμια.\*

Ο πίνακας VI δίνει μιά σαφή εικόνα τής μεγάλης συγκεντρώσεως τών Έλλήνων φοιτητών στις όχτά

4. *Higher Education in Europe—Problems and Prospects*, Statistical Study, σ. 11, Bucarest, 26 Nov.-4 Dec. 1973, UNESCO.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Έτος	Έλληνες φοιτητές πού σπουδάζουν στό εξωτερικό (σύνολο)	Έλληνες φοιτητές πού σπουδάζουν στις όχτά χώρες <sup>1</sup> (σύνολο)	%
1960	8.717	8.379	96,1
1964	8.727	8.489	97,3
1966	9.375	9.140	97,5
1968	9.745	9.300	95,4
1969	12.512	12.081	96,6
1970	14.174	13.689	96,6
1971	17.305 <sup>2</sup>	16.662	96,3
*	*	*	

1. Αύστρία, Βέλιγο, Γαλλία, Ίταλία, Δυτική Γερμανία, Άγγλία, Έλβετία, ΗΠΑ.

2. Σύνολο πού αφορά τή Γαλλία άλλαγμένο μετά τή διόρθωση τού 1971.

\* Μετά τό 1971 δέν έχουμε στοιχεία για τόν αριθμό τών Έλλήνων φοιτητών κατά χώρα ύποδοχής.

αυτές χώρες κατά τήν περίοδο 1960-71, και μās όδηγεί στό συμπέρασμα ότι αυτές και μόνο προσελκύουν από 95,4% έως 97,5% (ανάλογα μέ τό έτος) τού συνόλου τών Έλλήνων πού φοιτούν στό εξωτερικό.

Άλλαγές τών φοιτητικών «μεταναστευτικών» ρευμάτων από τό 1960 μέχρι τό 1971

Ο πίνακας VII δίνει τούς απόλυτους αριθμούς τών Έλλήνων πού φοιτούν στις όχτά αυτές χώρες πού τούς προσελκύουν περισσότερο, και μās έπιτρέπει έτσι νά διαπιστώσουμε ότι σε όλες αυτές τίς χώρες, μέ εξαίρεση τήν Αύστρια και τή Δυτική Γερμανία, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών έχει αύξηθει.

Χώρες μέ μειωμένο αριθμό Έλλήνων φοιτητών

Στήν Αύστρία, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών μειώθηκε σταδιακά. Από 2.258 πού φοιτούσαν τό 1960, δέν βρίσκουμε παρά 1.008 τό 1971, δηλαδή μιά μείωση 55,4% σε διάστημα 12 χρόνων. Στή Δυτική Γερμανία, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών παρουσίασε διακυμάνσεις. Από τό 1964 έως τό 1969 ύπάρχει μιά καθαρή τάση πός μείωση (-34,7%)· ό αριθμός τών εκεί Έλλήνων πέφτει από 2.923 σε 1.908. Τά επόμενα δύο χρόνια παρατηρείται μιά ελαφρά αύξηση (2.028 φοιτητές τό 1971). Άλλά και παρά τήν ελαφρά αυτή αύξηση, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών στή χώρα αυτή παρουσίασε μείωση (26,5%) κατά τό διάστημα τής περιόδου 1960-1971.

Χώρες μέ αυξανόμενο αριθμό Έλλήνων φοιτητών

Η χώρα στήν όποια ή αύξηση τών Έλλήνων φοιτητών πήρε τίς μεγαλύτερες διαστάσεις ήταν ή Ίταλία. Από τό 1960 έως τό 1971 ό αριθμός τών Έλλήνων πού σπουδάζαν εκεί, από 1.096 φτάνει τίς 9.418. Δηλαδή, παρατηρείται αύξηση (895,3%) σε διάστημα δώδεκα χρόνων. Στο Ήνωμένο Βασίλειο καθώς και στό Βέλιγο παρατηρείται επίσης μιά μεγάλη αύξηση τών Έλλήνων πού σπουδάζουν εκεί κατά

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. Οί όχτά χώρες πού προσελκύουν τό μεγαλύτερο αριθμό τών Έλλήνων φοιτητών πού κάνουν άνώτατες σπουδές στό εξωτερικό κατά τά έτη 1960 ως 1971 (Απόλυτοι αριθμοί)

	1960	1964	1966	1968	1969	1970	1971
Αύστρία	2.258	1.537	1.592	1.292	1.117	1.075	1.008
Βέλιγο	77	125	156	162	158	220	250
Γαλλία	435	661	553	667	528	528	790
Ίταλία	1.096	1.020	1.943	2.530	5.505	6.752	9.418
Δυτική Γερμανία	2.834	2.923	2.439	2.041	1.908	1.942	2.082
Άγγλία	180	247	344	575	662	795	871
Έλβετία	299	433	435	398	392	409	398
ΗΠΑ	1.200	1.543	1.678	1.635	1.811	1.968	1.845
Σύνολο	8.379	8.489	9.140	9.300	12.081	13.689	16.662

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. Οι οκτώ χώρες που προσελκύουν το μεγαλύτερο αριθμό Έλλήνων φοιτητών που κάνουν ανώτατες σπουδές στο εξωτερικό από το 1960 ως το 1971

	1960	1964	1966	1968	1969	1970	1971
Αυστρία	27,0	18,1	17,4	13,9	9,2	7,8	6,1
Βέλγιο	0,9	1,5	1,7	1,7	1,3	1,6	1,5
Γαλλία	5,2	7,8	6,0	7,2	4,4	3,9	4,7
Ίταλία	13,1	12,0	21,3	27,2	45,7	49,3	56,5
Δυτική Γερμανία	33,8	34,4	26,7	21,9	15,8	14,2	12,5
Άγγλία	2,1	2,9	3,8	6,2	5,5	5,8	5,2
Έλβετία	3,6	5,1	4,7	4,3	3,2	3,0	2,4
ΗΠΑ	14,3	18,2	18,4	17,6	14,9	14,4	11,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ IX. Ταξινόμηση των οκτώ ξένων χωρών κατά έκταστική αναλογία των Έλλήνων φοιτητών από το 1960 ως το 1971

Θέση	1960		1971	
	Χώρες	%	Χώρες	%
1	Δυτ. Γερμανία	33,8	Ίταλία	56,5
2	Αυστρία	27,0	Δυτ. Γερμανία	12,5
3	ΗΠΑ	14,3	ΗΠΑ	11,1
4	Ίταλία	13,1	Αυστρία	6,1
5	Γαλλία	5,2	Ήν. Βασίλειο	5,2
6	Έλβετία	3,6	Γαλλία	4,7
7	Ήν. Βασίλειο	2,1	Έλβετία	2,4
8	Βέλγιο	0,9	Βέλγιο	1,5
	Σύνολο	100,0	Σύνολο	100,0

τήν περίοδο αυτή (483,9% και 324,7% αντίστοιχα). Στις άλλες τρεις χώρες η αύξηση ήταν μικρότερη.

Ο πίνακας VIII, που δίνει την κατάσταση αναλογία των Έλλήνων που σπουδάζουν στα πανεπιστήμια των οχτώ αυτών χωρών, παρουσιάζει μία σαφή εικόνα της αλλαγής που σημείωσαν τα ελληνικά φοιτητικά ρεύματα κατά την περίοδο 1960-1971. Μέ βάση τών πίνακα αυτό είναι εύκολο να προβοιμο στην ακόλουθη αξιολόγηση (πίνακας IX), η οποία μās δίνει τη θέση την οποία ή κάθε μία από τις χώρες αυτές κατείχε τό 1960 και τό 1971 στην «προτίμηση» τών Έλλήνων φοιτητών.

#### Συμπέρασμα

Στη χρονική περίοδο 1960-71 τρεις μεγάλες αλλαγές παρουσίασε ως προς την «έκλογη» της χώρας σπουδής ή πλειοψηφία τών Έλλήνων φοιτητών (βλέπε γραφική παράσταση 3).

1) Η Δυτική Γερμανία, ή οποία κατείχε την πρώτη θέση κατά τό 1960 συγκεντρώνοντας στό εδαφός της τό 33,8% τών Έλλήνων φοιτητών τού εξωτερικού, κατεβαίνει στη δεύτερη θέση τό 1971 μέ 12,5%.

2) Η Αυστρία, που κατείχε τη δεύτερη θέση τό 1960 μέ 27%, κατεβαίνει στην τέταρτη θέση τό 1971, και «προσελκύει» μόνο τό 6,1% τών Έλλήνων που φοιτούν στις οχτώ αυτές χώρες.

3) Αντίθετα ή Ίταλία, που ήταν ή τέταρτη κατά σειρά έκλογής τό 1960 μέ 13,1%, τών Έλλήνων φοιτητών, βρίσκεται στην πρώτη θέση τό 1971 «προσελκύοντας» στό πανεπιστήμιά της 56,5% τών Έλλήνων που φοιτούν στις οχτώ αυτές χώρες.

Τά ακόλουθα παραδείγματα μās επιτρέπουν νά διαπιστώσουμε τη σημασία τού αριθμού τών Έλλήνων φοιτητών επί τού συνόλου τών ξένων φοιτητών που φοιτούν στα ιταλικά πανεπιστήμια. «Μεταξύ τών 18.000 ξένων φοιτητών οι όποιοι έσπούδαζαν στην Ίταλία τό 1971, 9.700 είναι ελληνικής ύπηκοότητας».<sup>5</sup> Σέ ένα σύνολο 3.466 Έλλήνων φοιτητών έγγεγραμμένων στην ιατρική στα πανεπιστήμια τού εξωτερικού, τό έτος 1972-73, 3.160, δηλαδή 91% σπούδαζαν στην Ίταλία. Τό 1973-74, 2.865 Έλληνες φοιτητές της ιατρικής επί συνόλου 3.250 ή 88% ήταν έγγεγραμμένοι στα πανεπιστήμια της ίδιας αυτής χώρας.<sup>6</sup>

Οι ύποτιθέμενες κυριότερες αιτίες τών αλλαγών αυτών

Στη συνέχεια της έρευνας θά προσπαθήσουμε νά βρούμε τις αιτίες για τις όποιες οι Έλληνες φοιτητές δέν παραμένουν στη χώρα που διάλεξαν αρχικά, αλλά προσελκύονται από κάποια άλλη. Γιατί οι χώρες οι όποιες τούς προσείλκυναν τό 1960 αρχίζουν νά τούς «ένδιαφέρουν» όλο και λιγότερο από τό 1964 και μετά. Οι λόγοι για τούς όποιους οι Έλληνες φοιτητές από τό 1971 άρχισαν νά προτιμούν την Ίταλία, ή όποια 12 χρόνια πριν κρατούσε την τέταρτη θέση στη σειρά προτιμήσεων, είναι περίπου οι έξης:

Τό κλίμα της Ίταλίας μοιάζει περισσότερο μέ τό κλίμα της Ελλάδος, σε σύγκριση μέ τό κλίμα της Αυστρίας ή της Γερμανίας, και τό ίδιο ισχύει και για τις όμοιότητες ανάμεσα στό χαρακτήρα τών Ίταλών και τών Έλλήνων. Είναι γνωστή άλλωστε ή φράση «una faccia una razza».

Η μικρή απόσταση που χωρίζει τις δύο χώρες διευκολύνει τη συνάντηση τών Έλλήνων φοιτητών μέ τούς δικούς τους στις διακοπές ή άκομή και στη διάρκεια τού πανεπιστημιακού έτους, μέ μικρή σχετικά δαπάνη.

Η προς όφελος τών Έλλήνων διαφορά τού συνολάγματος κατά τα τελευταία ίδιες χρόνια, σε σύγκριση μέ τό γερμανικό μάρκο και τό αυστριακό σελίνι.

Η εύκολια μέ την όποια μπορούσαν νά έγγραφούν στα ιταλικά πανεπιστήμια τά όποια δέν ζητούσαν από τούς ξένους φοιτητές παρά μόνο τό άπολυτήριο τού γυμνασίου και τη συμμετοχή τους σε ένα διαγω-

5. Higher Education in Europe—Problems and Prospects, Statistical Study, σ. 15, Bucarest, 26 Nov.-4 Dec. 1973, UNESCO.

6. Les étudiants étrangers dans les écoles de médecine, σ. 14, Etudes Statistiques, UNESCO, Novembre 1974.

νισμό της Ιταλικής γλώσσας, περισσότερο τυπικό παρά ούσιαστικό.

Στήν πραγματικότητα, όλοι αυτοί οι λόγοι που συνηγορούν υπέρ της Ήταλίας δέν επηρεάζουν σχεδόν καθόλου τήν εκλογή της χώρας του εξωτερικού από τούς Έλληνες φοιτητές.

### Η κύρια αίτια

Η Γερμανία, ή Έλβετία και ή Αυστρία φιλοξενούν ένα μεγάλο ποσοστό ξένων φοιτητών, τών οποίων ή παρουσία γίνεται αισθητή όλο και περισσότερο όχι μόνο στον οικονομικό και κοινωνικό αλλά και σε άλλους τομείς. Τά προβλήματα όμως πού δημιουργούν οι ξένοι φοιτητές είναι λιγότερο αισθητά στά μεγάλα κράτη όπως οι ΗΠΑ (1,5% τό 1962 και 1,6% τό 1968), και ή Σοβιετική Ένωση (0,5% τό 1962, και 0,4% τό 1968) όπου ο αριθμός τών ξένων φοιτητών άν και σημαντικός άποτελεί ώστόσο ένα μικρό ποσοστό του συνόλου τών φοιτητών.<sup>7</sup>

Οί ξένες χώρες προκειμένου ν' άντιμετωπίσουν όχι μόνο τά προβλήματα πού δημιουργούνται από τήν παρουσία τών ξένων φοιτητών, αλλά κυρίως τό γεγονός ότι οι θέσεις στά πανεπιστήμια τούς ελαττώνονται επικίνδυνα γιά τούς δικούς τους πολίτες, από τό 1960 άρχισαν νά θέτουν σε εφαρμογή μία σειρά μέτρων τά όποια μέ τήν πάροδο του χρόνου γίνονται όλο και περισσότερο περιοριστικά όσον άφορά τήν εκλογή και τόν αριθμό τών ξένων φοιτητών. Στή Γερμανία, τό άπολυτήριο του γυμνασίου δέν επαρκεί πλέον. Ό βαθμός πρέπει νά είναι όπωσδήποτε 16/20 (λίαν καλώς). Ό φοιτητής είναι ύποχρεωμένος νά διαγωνισθεί έπιτυχώς τήν γερμανική γλώσσα (Hochschulsprachprüfung), κι ό διαγωνισμός αυτός όσο περνάει ό καιρός γίνεται δυσκολότερος. Από τό 1966, ό ξένος φοιτητής ύποχρεώνεται νά παρακολουθήσει ένα προπαρασκευαστικό έτος σπουδών στο πανεπιστήμιο, και στο διάστημα αυτό πρέπει νά πάρει μέρος μέ έπιτυχία σε δύο διαγωνισμούς (ανά εξάμηνο) καθώς σε ένα τελικό διαγωνισμό τήν γερμανική γλώσσα και σε μία σειρά ύποχρεωτικών μαθημάτων, ανάλογα μέ τόν κλάδο σπουδών πού αυτός έχει διαλέξει. Θεσπίζεται τό «numerus clausus», τό όποιο κάθε χρόνο έπεκτείνεται σ' ένα μεγαλύτερο αριθμό πανεπιστημιακών σχολών. Άκόμα, θεσπίζεται τό όριο (quota) πού περιορίζει τόν αριθμό τών ξένων φοιτητών σε 8%.

Γύρω στο 1968 οι ξένοι φοιτητές δέν έχουν τό δικαίωμα νά εργάζονται στή Γερμανία χωρίς ειδική άδεια. Πρέπει νά ύπογραμμίσουμε τό γεγονός ότι ή Δυτική Γερμανία ήταν πρώτη μία από τίς χώρες πού προσείλκυαν άρκετούς φοιτητές όχι μόνο γιά τό σύ-

στημα τών εξαμήνων πού ίσχυε εκεί άλλα βασικά γιά τό γεγονός ότι μπορούσαν εύκολα νά βρουν εργασία. Γιά νά πάρει τήν άπαραίτητη κάρτα παραμονής ό ξένος φοιτητής όφείλει νά προσκομίσει μία βεβαίωση ότι έχει γιά όλο τό χρόνο στή διάθεσή του 500 μάρκα τό μήνα, τό λιγότερο. Από τό 1971, ή κάρτα παραμονής δέν άνανεώνει σταούς ξένους φοιτητές πού έχουν άναπτύξει πολιτικές δραστηριότητες.

Τό 1974 τό «numerus clausus» ίσχύει στις ακόλουθες πανεπιστημιακές σχολές: Ήατρική, Όδοντιατρική, Κτηνιατρική, Φαρμακευτική, Άρχιτεκτονική, Ψυχολογία, Χημεία και Βιολογία, Χημεία Τροφίμων, Βιοχημεία. Τό «numerus clausus» πρόκειται νά ισχύσει σε λίγο και γιά τούς μηχανικούς.

Όσο γιά τήν Αυστρία, φαίνεται ότι μεταξύ 1960 και 1973 τά μόνα περιοριστικά μέτρα πού ίσχυον ήταν τό «numerus clausus» και οι εξετάσεις στή γλώσσα «Hochschulsprachprüfung» οι όποιες απαιτούν μία πολύ καλή γνώση τής γερμανικής. Από τό 1973 δέν γίνονται δεκτές νέες έγγραφές (γιά τόν πρώτο κύκλο σπουδών) στις ακόλουθες πανεπιστημιακές σχολές: Φαρμακευτική, Ήατρική, Ψυχολογία, Φυσική, Βιολογία, Χημείας, Μαθηματική, Γεωγραφική, Άρχιτεκτονική, Σχολές Κοινωνικών και Οικονομικών Έπιστημών. Γιά τίς άλλες πανεπιστημιακές σχολές καθώς και γιά τίς μεταπτυχιακές σπουδές τό «numerus clausus» και οι εξετάσεις στή γλώσσα ισχύουν ακόμα.\*

Τά μέτρα πού έχουν ληφθεί στις δύο αυτές χώρες είχαν τίς ακόλουθες συνέπειες: στήν Αυστρία όπου τό 1962 τό ποσοστό τών ξένων φοιτητών έφθανε τά 23,0%, τό 1968 κατέβηκε στα 17,9%. Στή Γερμανία τό ποσοστό αυτό στο ίδιο χρονικό διάστημα κατέβηκε από 7,2% σε 6,2%. Φαίνεται όμως πώς τά αποτελέσματα αυτά δέν έκρίθηκαν ίκανοποιητικά, γι' αυτό, μετά τό 1968, πάρθηκαν τά παραπάνω άσχημά μέτρα (Γερμανία 1971, 1974, Αυστρία 1973). Τά μέτρα αυτά ίσχυσαν και γιά τούς Έλληνες φοιτητές και όπως ήταν φυσικό επέδρασαν στο θέμα τής «εκλογής» τής χώρας σπουδής.

Τά πλεονεκτήματα πού παρουσιάζει ή Ήταλία (κλίμα, μικρή άπόσταση από τήν Έλλάδα, εύκολότερη προσαρμογή και κατανόηση τών ήθών και του τρόπου ζωής, μικρότερο κόστος ζωής κτλ.) ελάχιστα επηρεάζουν τήν «εκλογή» τής χώρας αυτής από τούς Έλληνες φοιτητές, οι όποιοι διαλέγουν τήν Ήταλία επειδή ή έγγραφη στα Ιταλικά πανεπιστήμια δέν παρουσιάζει καμία ούσιαστική δυσκολία.

Σχηματικά, θά μπορούσαμε νά παρομοιάσουμε τή φοιτητική «μετανάστευση» μ' ένα στενόμακρο μπα-

\*Αυστυχώς, τό «Deutscher Akademischer Austauschdienst» καθώς και τό «Kulturinstitut» τής Αυστριακής Πρεσβείας στο Παρίσι μιά έδωσαν τίς άκριβείς συνθήκες έγγραφης τών ξένων φοιτητών, και ιδιαίτερα τών Έλλήνων, στή Γερμανία και τήν Αυστρία μόνο από τό 1973 και μετά, όχι γιά τά προηγούμενα χρόνια.

7. *Statistiques des étudiants à l'étranger 1962-68*, UNESCO, σ. 44.

λόνοι, πού ὄταν πεισθεῖ στό ἓνα ἄκρο του (Αὐστρία, Γερμανία) ἀναγκάζει τόν ἐγκλειόμενο ἀέρα νά ἐξογκώσει τό ἄλλο ἄκρο (Ἰταλία).

#### Συμπέρασμα

Ἔτσι ἀπό τήν ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ «ἐκλογή» τῆς Ἰταλίας ἀπό τούς Ἕλληνας φοιτητές γίνεται μέ τή μέθοδο τῆς «εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς». Ὁφείλεται δηλαδή στό γεγονός ὅτι ὀρισμένες χώρες ὅπως ἡ Αὐστρία καί ἡ Γερμανία καί σέ μικρότερη κλίμακα ἡ Ἑλβετία ἐκλείσαν τίς πόρτες τῶν πανεπιστημίων τους στούς Ἕλληνας φοιτητές.

#### ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

#### εἰσαγωγή

Στό πρῶτο μέρος τῆς ἔρευνάς μας, διαπιστώσαμε ὅτι ἀπό τό 1960 μέχρι τό 1974 ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού σπουδάζουν στά διάφορα πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀξήθησε κατά τρόπο ἐντυπωσιακό, ἀφοῦ ἀπό 8.864 τό 1960, ἀνέβηκε σέ 27.420 τό 1974.

Γιατί ὁμως τόσοι πολλοί νέοι Ἕλληνες ἐγκαταλείπουν τή χώρα τους γιά νά σπουδάσουν στό ἐξωτερικό παρ' ὅλες τίς δυσκολίες πού ξέρουν πῶς θά ἀντιμετωπίσουν;

Σέ διεθνή ἐπίπεδα ἡ Ἑλλάδα τό 1962 κατεῖχε τήν πέμπτη θέση μέ 3,6% τοῦ παγκοσμίου συνόλου τῶν ἐγγεγραμμένων φοιτητῶν στό ἐξωτερικό, μετά τίς ΗΠΑ (4,7%), τήν Ἐθνικιστική Κίνα (4,3%), τήν Ἰνδία (3,8%), καί τή Δυτική Γερμανία (3,6%).<sup>8</sup>

#### πιθανολογούμενα αἷτια (hypotheses de départ)

Μέ βάση μιά σειρά ἀπό δέκα «μη κατευθυνόμενες συνεντεύξεις» καθορίσαμε τά πιθανολογούμενα αἷτια, καί στή συνέχεια καταρτίσαμε ἐρωτηματολόγιο πού θά χρησίμευε γιά τήν ἐπαλήθευσή τους. Οἱ ὑποθέσεις πού κάναμε ἦταν οἱ ἀκόλουθες: οἱ Ἕλληνες ἐγκαταλείπουν τήν Ἑλλάδα γιά νά σπουδάσουν στό ἐξωτερικό (στήν προκειμένη περίπτωση στή Γαλλία) γιά τούς ἑξῆς λόγους:

- 1) Ἀπέτυναν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν ἢ δέν προσήλθαν σ' αὐτές ἀπό φόβο ἀποτυχίας.
- 2) Τήν ἀπόφασή τους ἐπηρέασε τό γεγονός ὅτι τά πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας ἔχουν ὀπωσδήποτε κύρος.
- 3) Ὁ κλάδος σπουδῶν πού διάλεξαν ἢ δέν ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα ἢ εἶναι ἐλλιπής ἀπό πλευρᾶς ἐκπαιδύσεως.

8. *Statistiques des étudiants à l'étranger 1962-68*, UNESCO, σ. 45, Πίνακας 20.

4) Βρίσκονταν σέ ἀντίθεση μέ τό πολιτικό καθεστῶς τῆς Ἑλλάδας κυρίως μετά τό πραξικόπημα τοῦ 1967.

5) Ἦθελαν νά ἀπομακρυνθοῦν προσωρινά ἀπό τήν οἰκογένειά τους καί νά «νοιώσουν περισσότερο ἐλεύθεροι» «νά ζήσουν μία περιπέτεια» ἢ «νά ζήσουν καινούργιες ἐμπειρίες».

6) Εἶχαν στό ἐξωτερικό (κυρίως στή Γαλλία) ὀρισμένους φίλους ἢ συγγενεῖς πού σπούδασαν ἢ σπουδάζουν ἐκεῖ.

#### παρατηρήσεις-σχόλια

Πρῖν προβοῦμε στήν ἐπαλήθευσή τῶν παραπάνω πιθανολογούμενων αἷτιων (hypotheses de départ) μέ τή διαλογή καί ταξινόμησή τῶν ἀπαντήσεων πού δόθηκαν στό ἐρωτηματολόγιο, ὀφείλομε νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη στά ἀκόλουθα σημεία:

Στήν Ἑλλάδα, μέ τό ἀπολυτήριο τοῦ γυμνασίου δέν πορεῖ κανεῖς νά ἐγγραφῆ κατ' εὐθείαν στό πανεπιστήμιο ὅπως συμβαίνει στή Γαλλία μέ τό *Baccalauréat*. Ἡ εἰσαγωγή στίς Ἀνώτατες Σχολές ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐπιτυχία στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις πού γίνονται τό Σεπτέμβριο κάθε χρόνου. Οἱ ἐξετάσεις γίνονται στίς πόλεις ὅπου ἔχουν ἕδρα οἱ διάφορες Ἀνώτατες Σχολές. Κάθε χρόνο καθορίζεται στίς πόλεις αὐτές ἓνα ἐξεταστικό κέντρο, ἀπό τό ὁποῖο ἐξαρτῶνται ὅλα τά ἐξεταστικά κέντρα-παραρτήματα τῆς πόλεως αὐτῆς καί τῶν περιχώρων τῆς.<sup>9</sup>

Οἱ διάφορες ἐπισημες χωρίζονται σέ δώδεκα κύκλους πού κι αὐτοί χωρίζονται σέ σχολές. Οἱ κύκλοι αὐτοί εἶναι: Φιλοσοφικός, Νομικός, Φυσικομαθηματικός, Κτηνιατρικός καί Δασικός, Σωματικῆς Ἀγωγῆς, Οἰκονομικός, Τεχνικός, Θεολογικός, Πολυτεχνικός, Ἱατρικός, Φαρμακευτικός, Διδασκαλικός (Ἐκπαιδευτικός).<sup>10</sup> Ὁ ὑποψήφιος πρέπει νά διαλέξῃ ἓνα κύκλο καί νά διαγωνισθεῖ στά μαθήματα τοῦ κύκλου αὐτοῦ. Ἐχε ὁμως τό δικαίωμα, ἂν θέλει, νά διαγωνισθεῖ στά μαθήματα μᾶς ἢ δύο ἀκόμα σχολῶν<sup>11</sup> τοῦ κύκλου αὐτοῦ. Γιά κάθε κύκλο σπουδῶν καθῶς καί γιά κάθε σχολή ὁ ἀριθμός τῶν φοιτητῶν πού πρόκειται νά εἰσαχθοῦν εἶναι καθορισμένος ἐκ τῶν προτέρων.<sup>12</sup> Αὐτό συμβαίνει, γιατί στήν Ἑλλάδα ἡ ζήτηση ἀνωτάτης ἐκπαιδύσεως εἶναι πολύ μεγάλη ἐνῶ οἱ θέσεις στά πανεπιστήμια εἶναι λιγοστές. Μέ τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις ἐπιλέγονται οἱ καλύτεροι ὑποψήφιοι καί ἀποκλείεται στά πανεπιστήμια ἢ εἰσόδος στούς ὑπεραριθμούς ὑποψηφίους φοιτητές.

9. Ἄρθρο 16 τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰανουαρίου 1971, πού ἀναφέρεται στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα.

10. Ἄρθρο 1, παράγραφος 2, τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰουνίου.

11. Ἄρθρο 2, παράγραφος 2, τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰουνίου.

12. Ἄρθρο 1, παράγραφος 3, τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰουνίου.

Στόν πίνακα Χ και κυρίως στόν πίνακα ΧΙ φαίνεται ή διαφορά ανάμεσα στις υπάρχουσες θέσεις και στη ζήτηση εκ μέρους τών υποψηφίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. 'Αριθμός τών αποφοίτων γυμνασίου και τών έγγεγραμμένων στό πρώτο έτος φοιτητών σε άνώτατα ιδρύματα στην Έλλάδα

Σχολικό έτος	'Αριθμός αποφοίτων γυμνασίου	'Αριθμός έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος στην άνώτατη εκπαίδευση	Σχέση % 3/2	Σύνολο έγγεγραμμένων στην πρώτη χρονιά	Σχέση % 3/5
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1961-62	22.709	—	—	—	—
1962-63	24.799	11.255	49,6	35.432	31,8
1963-64	28.175	12.169	49,1	43.411	28,0
1964-65	32.069	16.060	57,0	53.305	30,1
1965-66	34.117	15.157	47,3	58.000	26,1
1966-67	33.506	14.433	42,3	64.591	22,3
1967-68	33.879	18.330	54,7	73.438	24,9
1968-69	37.844	14.803	43,7	76.448	19,4
1969-70	45.735	16.273	43,0	77.600	23,9
1970-71	42.070	19.666	43,0	76.136	25,8
1971-72	45.532	18.090	43,0	70.034	25,8
1972-73	47.712	19.579	43,0	75.799	25,8
1973-74	46.739	20.516	43,0	79.427	25,8
1974-75	50.472	20.098	43,0	77.808	25,8

\* Από τή διακεκομμένη γραμμή και κάτω πρόκειται για προβλέψεις.

Π η γ ε ς: Στατιστική άνάλυση τής εξέλιξης του δυναμικού τών μαθητών και φοιτητών. 'Υπουργείο Παιδείας, 'Αθήνα, 1971.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ. 'Υποψήφιοι, και υπάρχουσες θέσεις στα άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα στην Έλλάδα από τό 1961 ως τό 1973

'Ετος	'Υποψήφιοι	Διαθέσιμες θέσεις	Σχέση % 3/2
(1)	(2)	(3)	(4)
1961	28.140	7.965	28,3
1962	—	8.560	—
1963	—	9.360	—
1964	—	14.015	—
1965	—	12.663	—
1966	—	12.335	—
1967	—	16.398	—
1968	—	12.265	—
1969	50.898	12.175	23,9
1970	53.725	13.882	25,8
1971	48.017	14.409	30,0
1972	48.700	14.015	28,8
1973	54.993	15.640	28,4

Π η γ η: 'Η έφημερίδα *Τό Βήμα*.

'Ο πίνακας Χ<sup>13</sup> δίνει για κάθε χρονιά τής περιόδου 1961-74, τό σύνολο τών μαθητών που παίρνουν άπολυτήριο γυμνασίου, τό σύνολο τών μαθητών που έγγράφονται για πρώτη φορά στό πρώτο έτος μιάς άνωτάτης σχολής, καθώς και τήν άναλογία τών συνόλου τών έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος επί του συνόλου τών αποφοίτων του γυμνασίου κατά τήν ίδια χρονολογία. 'Η άναλογία αυτή, όπως υπολογίζεται, δέν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί στό σύνολο τών μαθητών που τελείωσαν τό γυμνάσιο και προσέρχονται στις εισαγωγικές εξετάσεις, προστίθενται εκείνοι που άπέτυχαν στις εξετάσεις τών προηγούμενων ετών.

'Ορισμένες κατηγορίες νέων μπορούν να έγγραφούν στα έλληνικά πανεπιστήμια χωρίς εξετάσεις. Οί κατηγορίες αυτές είναι: Οί άπόφοιτοι γυμνασίων Βορείου 'Ηπειρου, Αιγύπτου, Τουρκίας (Κωνσταντινουπόλεως), Ρουμανίας, Βουλγαρίας· οί Κύριοι· τά τέκνα τών θυμάτων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τά τέκνα τών ήρώων τής 'Αντιστάσεως κατά τή διάρκεια τής κατοχής. Τά τέκνα τών πολυμελών οικογενειών (ένα από κάθε οικογένεια).

'Η νομοθεσία είναι αρκετά έλαστική και μπορεί να αλλάξει όταν οι πολιτικές καταστάσεις τό απαιτήσουν. 'Ετσι, κατά τό πανεπιστημιακό έτος 1974-75, μερικοί νέοι που πήραν μέρος στην άνσταση κατά τής στρατιωτικής χούντας εισήχθησαν χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις.

'Αν εξετάσουμε προσεκτικά τόν πίνακα Χ, θά διαπιστώσουμε ότι σε δύο περιπτώσεις ο άριθμός τών για πρώτη φορά έγγεγραμμένων στό πρώτο έτος φοιτητών παρουσιάζει έντυπωσιακή αύξηση, που ακολουθείται από πτώση τά άμέσως έπόμενα χρόνια. 'Ετσι, ενώ τό 1963-64 ο άριθμός τών έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος φοιτητών ήταν 12.169, τό 1964-65 ο άριθμός τους φτάνει τίς 16.060 (+ 32,0%), για να κατέβει τόν άμέσως έπόμενο χρόνο στις 15.157 και μετά, στις 14.433.

'Ην εξήγηση τής αφηνιδίας αυτής αύξησης πρέπει ν' αναζητήσουμε στό γεγονός ότι ή τότε κυβέρνηση Παπανδρέου (Κέντρου) είχε αποφασίσει να «δημοκρατικοποιήσει» τήν Παιδεία (αυτό ήταν και ένα από τά προεκλογικά συνθήματα του Κέντρου), κάνοντας τίς εισαγωγικές εξετάσεις πιο εύκολες και αξιάνοντας τόν άριθμό τών εισαγομένων στα πανεπιστήμια. 'Αλλά λόγω έλλείψεως μέσων, διδακτικού προσωπικού, και κυρίως πόρων, ή ίδια κυβέρνηση αποφάσισε να επαναφέρει τό παλιό σύστημα τών εισαγωγικών εξετάσεων. Τό ίδιο συνέβη τό πανεπιστημιακό έτος 1967-68, μετά τό πραξικόπημα. Τή χρονιά αυτή, ο άριθμός τών έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος φτάνει τίς 18.330 (+ 27,0%) Τό προηγούμενο πανεπιστημιακό έτος ο άριθ-

13. Στατιστική 'Ανάλυση τής εξέλιξης του δυναμικού τών μαθητών και σπουδαστών (Πίνακας 2-5), 'Υπουργείο Παιδείας, 'Αθήνα, 1971.

μούς τους ἦταν 14.433 καί τὸ ἀμέσως ἐπόμενο, κατεβάνε στίς 14.803.

Ὁ πίνακας XI, ἂν καί εἶναι δυστυχῶς ἐλλιπής, ὥστόσο δίνει τὴν ἀναλογία μεταξύ τῶν ὑποψηφίων καί τῶν ἐκάστοτε ὑπαρχουσῶν θέσεων στὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια.<sup>14</sup>

Τὸ 1961 ὑπῆρχαν 28 θέσεις γιὰ 100 ὑποψηφίους. Ἡ περισσότερο δυσμενής γιὰ τοὺς φοιτητὲς ἀναλογία παρατηρεῖται τὸ 1969, ποὺ ὑπάρχουν 24 θέσεις γιὰ 100 φοιτητὲς, καί ἡ περισσότερο εὐμενής τὸ 1971 μὲ 30 θέσεις γιὰ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ φοιτητῶν. Τὰ ἔτη 1972 καί 1973 ἡ ἀναλογία εἶναι 28 περίπου θέσεις γιὰ 100 φοιτητὲς.

### τὸ δεῖγμα (l'échantillon)

Τοὺς πενήντα φοιτητὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ δεῖγμα μας καί ποὺ δέχθηκαν νὰ συμπληρῶσιν τὸ ἐρωτηματολόγιο, τοὺς συναντήσαμε στίς διάφορες βιβλιοθήκες, στὰ καφενεῖα ποὺ συχναῖον Ἕλληνες φοιτητὲς καί κυρίως στὸ Ἑλληνικὸ Περίπτερο τῆς Cité Universitaire.

Τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν φοιτητῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὸ δεῖγμα μας εἶναι ὅτι δέν εἶχαν ποτέ ἀρχίσει πανεπιστημιακὲς σπουδὲς στήν Ἑλλάδα, ἢ ἔαν εἶχαν ἀρχίσει, δέν τίς τελείωσαν.

### ἡ μέθοδος διαλογῆς, καταμετρήσεως καί διασταυρώσεως τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δόθηκαν στὰ ἐρωτηματολόγια

Ἡ διαλογὴ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δόθηκαν στὰ ἐρωτηματολόγια ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια διατρήτων στὸ περιθώριο καρτελλῶν (cartes à perforation marginale), ποὺ μᾶς ἐπέτρεψαν τὴν καλύτερη καί ταχύτερη μέτρηση τῶν ἀπαντήσεων καθὼς καί τὴν ευκολώτερη διασταύρωση δύο ἢ περισσοτέρων ἀπαντήσεων. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἀπαντήσεων χωρίσαμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο ποὺ καθορίζει (μὲ τίς ἐρωτήσεις ὑπ. ἀριθ. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29 καί 35) τίς κύριες αἰτίες τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως», καί στὸ δεύτερο, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει ὅλες τίς ἄλλες ἐρωτήσεις, καί καθορίζει:

α) τίς κατηγορίες καί τίς τάξεις ἀτόμων τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέση μὲ τὴ φοιτητικὴ «μεταναστεύση»,

β) τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο «ἐκλέγεται» ἡ χώρα σπουδῶν, καί

γ) τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιὰ τὴ σκιαγράφηση τῆς εἰκόνας τοῦ Ἑλλήνα φοιτητῆ στὸ Παρίσι.

### σύνθεση καί διασταύρωση τῶν ἀπαντήσεων

Οἱ ἐπιστῆμες ποὺ διάλεξαν καί ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ φοιτητὲς τοῦ δείγματός μας εἶναι οἱ ἑξῆς:

14. Ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα*.

α) Ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες—21 ἄτομα

β) Ἀρχιτεκτονική—19 ἄτομα

γ) Φιλολογία—6 ἄτομα

δ) Μαθηματικά—4 ἄτομα.

Εἴκοσι δύο ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς αὐτοὺς εἶναι ἐγγεγραμμένοι στὸ πρῶτο ἔτος, 12 στὸ δεύτερο, 9 στὸ τρίτο, καί 7 στὸ τέταρτο ἔτος σπουδῶν.

Ἐρώτηση 1/ 22 φοιτητὲς εἶναι ἄντρες καί 28 γυναῖκες.

Ε. 2/ Ἀπ' αὐτοὺς οἱ πέντε, ἓνας ἄνδρας καί τέσσερις γυναῖκες, εἶναι παντρεμένοι.

Ε. 3/ 13 φοιτητὲς εἶναι μικρότεροι ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν, 31 φοιτητὲς εἶναι ἡλικίας ἀπὸ εἴκοσι ἕως εἰκοσιπέντε ἐτῶν καί 6 φοιτητὲς ἔχουν περάσει τὸ εἰκοστὸ πέμπτο ἔτος.

Ε. 4/ 28 φοιτητὲς τελείωσαν δημόσιο σχολεῖο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι 22 τελείωσαν ἰδιωτικὸ σχολεῖο.

Κατὰ τὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῶν γυμνασιακῶν τοὺς σπουδῶν, 22 ἦταν ἐγγεγραμμένοι σὲ κλασικά τμήματα, 18 σὲ πρακτικά, 2 φοιτητὲς τελείωσαν ἐμπορικὸ γυμνάσιο καί 8 δέν ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση αὐτῆ. Ἡ ἐπίδοσή τους στὴν τελευταία τάξη τοῦ γυμνασίου ἦταν ἡ ἑξῆς: 22 παίρνον τὸ βαθμὸ «προακτέος», 16 τὸ βαθμὸ «καλῶς», 6 τὸ βαθμὸ «λίαν καλῶς», 6 δέν ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση αὐτῆ.

Ε. 5/ 2 ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς αὐτοὺς ἔμειναν στάσιμοι μιά φορά κατὰ τὴ διάρκεια τῶν γυμνασιακῶν τοὺς σπουδῶν.

Ε. 6/ 12 φοιτητὲς μᾶς εἶπαν ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν δέν ὑπῆρχαν μαθήματα ποὺ τοὺς ἐνδιέφεραν ἰδιαίτερα.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους 38, 24 προτιμοῦσαν φιλολογικὰ μαθήματα καί ἀπ' αὐτοὺς 23 μᾶς δήλωσαν ὅτι εἶχαν καλύτερους βαθμοὺς στὰ μαθήματα αὐτά. Οἱ ἄλλοι 14 προτιμοῦσαν τὰ πρακτικὰ μαθήματα καί ὅλοι τοὺς εἶχαν καλύτερους βαθμοὺς στὰ μαθήματα αὐτά.

Ε. 7/ Ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφές ἔχουν 44 φοιτητὲς. Ἀπ' αὐτοὺς 32 ἔχουν ἓναν ἀδελφόν(η), 7 ἔχουν δύο, καί 5 τρεῖς ἢ περισσότερους(ες). Μικρότερα ἀδελφία ἔχουν 16 φοιτητὲς, καί μεγαλύτερα 28 φοιτητὲς. Ἀπὸ τὰ ἀδελφία τοὺς 10 φοιτοῦν στὸ γυμνάσιο, 10 εἶναι φοιτητὲς, 15 ἔχουν ἤδη ἀποκτήσει ἓνα ἀνάτοιο δίπλωμα, 5 ἐργάζονται καί 2 ἦταν χωρὶς ἐργασία κατὰ τὴ στιγμὴ ἐκείνη, ἐνῶ 2 ἄτομα δέν μᾶς δίνουν πληροφορίες σχετικά μὲ τίς σπουδὲς ἢ τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἀδελφῶν τους.

Ε. 8/ Ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα: 14 ἄσκουν ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, 5 εἶναι ἔμποροι, 6 εἶναι ἐκπαιδευτικοί, 3 εἶναι ἐργάτες, 5 ὑπάλληλοι, 5 στρατιωτικοί ἢ δημοσίου ὑπάλληλοι, καί 12 εἶναι συνταξιούχοι.

Ἐπάγγελμα τῆς μητέρας: 11 ἄσκουν ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, 3 εἶναι ἐκπαιδευτικοί, 5 εἶναι ἰδιωτικοὶ ὑπάλληλοι, καί 31 ἄσκολοῦνται μὲ τὰ οικιακά.

Σχετικὰ μὲ τὰ διπλώματα τῶν γονέων ἔχομε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα:

"Όσον αφορά τον πατέρα: 9 έχουν άπολυτήριο δημοτικού σχολείου, 12 έχουν άπολυτήριο γυμνασίου, 26 δίπλωμα ανώτατης σχολής, και 3 δέν έχουν κανένα δίπλωμα.

"Όσον αφορά τη μητέρα: 7 έχουν άπολυτήριο δημοτικού σχολείου, 31 έχουν άπολυτήριο γυμνασίου, 7 δίπλωμα ανώτατης σχολής, και 5 δέν έχουν κανένα δίπλωμα.

E. 9/ 'Από τις οικογένειες τών φοιτητών τού δείγματος, 43 κατοικούν σέ πόλη 100.000 κατοίκων και άνω, 4 σέ πόλη μεγαλύτερη τών 10.000 και μικρότερη τών 25.000 κατοίκων, ένας σέ πόλη μεγαλύτερη τών 1.000 άλλα μικρότερη τών 10.000 κατοίκων, και 2 κατοικούν σέ χωριά μικρότερα τών 1.000 κατοίκων.

"Εκτός από τούς 2 φοιτητές πού οί οικογένειές τους κατοικούν σέ χωριά και πού υποχρεώθηκαν νά τελειώσουν τίς γυμνασιακές τους σπουδές στήν πλησιέστερη πόλη, όλοι οί άλλοι τελείωσαν τίς γυμνασιακές τους σπουδές στήν πόλη πού κατοικούν οί γονείς τους.

E. 10/ Οί μηνιαίες άποδοχές τών γονέων είναι οί ακόλουθες:

4 οικογένειες κερδίζουν λιγότερο από 5.000 δρχ., 9 οικογένειες κερδίζουν από 5.000 έως 15.000 δρχ., 15 οικογένειες περισσότερο από 15.000 δρχ. και λιγότερο από 20.000 δρχ., και 21 οικογένειες περισσότερο από 20.000 δρχ. τó μήνα: ένας φοιτητής αδυνατεί νά προσδιορίσει τó μηνιαίο εισόδημα τής οικογένειάς του.

Οικίες ή διαμερίσματα: 7 οικογένειες δέν έχουν καθόλου σπίτι ή διαμέρισμα, 18 οικογένειες έχουν ένα σπίτι ή διαμέρισμα, και 25 οικογένειες έχουν ένα ή περισσότερα σπίτια ή διαμερίσματα.

E. 11/ 'Από τούς φοιτητές τού δείγματος, 7 κατοικούν στή Cité Universitaire ή σέ άλλες φοιτητικές στέγες, 20 κατοικούν σέ νοικιασμένα από ιδιώτες δωμάτια, 13 νοικιάζουν ένα διαμέρισμα μόνο τους, 2 κατοικούν σέ ξενοδοχείο, 5 μοιράζονται ένα δωμάτιο ή διαμέρισμα μέ άλλους φίλους, ένας φιλοξενείται από συγγενείς του, και 2 δέν προσδιορίζουν άκριβώς πού κατοικούν.

E. 12/ 2 φοιτητές είναι ύπότροφοι (δέν προσδιορίζουν τίνος οργανισμού). 'Η ύποτροφία τού ενός φτάνει τά 1.000 φράγκα.

E. 13/ 5 φοιτητές δέν παίρνουν καθόλου χρήματα από τήν οικογένειά τους. 'Από τούς ύπόλοιπους 45, οί 12 παίρνουν λιγότερα από 1.000 φράγκα τó μήνα, και 30 περισσότερο από 1.000 φράγκα. Μεταξύ τών δύο τελευταίων είναι και 2 ύπότροφοι.

E. 14/ 45 φοιτητές δέν εργάζονται καθόλου, 1 εργάζεται σαράντα ώρες τήν εβδομάδα και όλο τó χρόνο, και 4 εργάζονται από καιρό σέ καιρό, ή μόνο λίγες ώρες τήν ημέρα. Κανείς από τούς 50 φοιτητές τού δείγματος μς δέν έχει κάρτα εργασίας.

E. 15/ 25 φοιτητές δηλώνουν ότι δέν άνήκουν σέ

καμία όργανωση ή σύλλογο (πολιτικού, συνδικαλιστικού ή άκόμη και άθλητικού χαρακτήρα), 8 είναι έγγεγραμμένοι σέ συνδικάτα ή πολιτικές όργανώσεις, τέλος 17 δέν άπαντον στήν έρώτηση αυτή.

E. 16/ 7 φοιτητές λένε ότι δέν έχουν προσανατολισθεί πολιτικά, ενώ αντίθετα οί ύπόλοιποι 43 έχουν ήδη προσανατολισθεί πολιτικά.

E. 18/ 28 φοιτητές διαβάζουν "τακτικά" ελληνικές έφημερίδες, 21 "άπό καιρό σέ καιρό", και 1 ποτέ.

E. 19/ 27 φοιτητές ενδιαφέρονται ιδιαίτερα γιά τά πολιτικά άρθρα, 23 γιά τά κοινωνικά θέματα, 6 γιά τά μορφωτικά και επιστημονικά θέματα, και 20 δηλώνουν ότι διαβάζουν μέ τó ίδιο ενδιαφέρον όλα τά άρθρα τής έφημερίδας. (Τó σύνολο ξεπερνά τούς 50. Αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί φοιτητές ενδιαφέρονται ιδιαίτερα γιά περισσότερα από ένα θέματα).

E. 20/ Πότε άποφάσισαν νά κάνουν ανώτατες σπουδές: Πρίν από τó τέλος τής πέμπτης γυμνασίου 35 φοιτητές. Στή διάρκεια τής έκτης γυμνασίου 14 φοιτητές. Μετά τó τέλος τού γυμνασίου ένας φοιτητής.

E. 21/ Πότε άποφάσισαν νά σπουδάσουν στο εξωτερικό: Πρίν από τó τέλος τής πέμπτης γυμνασίου 7 φοιτητές. Στή διάρκεια τής έκτης γυμνασίου 24 φοιτητές. Μετά τó τέλος τού γυμνασίου 19 φοιτητές.

Στήν έρώτηση "πόσα χρόνια μετά τó τέλος τών γυμνασιακών σας σπουδών πήρατε τήν άποφαση νά σπουδάσετε στο εξωτερικό", άπαντούν ως έξης:

Μετά ένα χρόνο, 6 φοιτητές. Μετά 2 χρόνια, 8 φοιτητές. Μετά 3 χρόνια, 2 φοιτητές. Δέν άπαντούν 3 φοιτητές.

E. 22/ 'Από τούς 50 φοιτητές τού δείγματος: 31 πήραν μέρος στις εισαγωγικές εξετάσεις. 'Απ' αυτούς 6 πέτυχαν στις εξετάσεις αυτές (ένας φοιτητής πέτυχε τή δεύτερη φορά) και 25 φοιτητές άπέτυχαν (άπ' αυτούς 16 μία φορά, και 19 δύο ή περισσότερες φορές). 19 φοιτητές έφυγαν από τήν 'Ελλάδα χωρίς νά δώσουν εισαγωγικές εξετάσεις.

E. 23/ 23 φοιτητές μς είπαν ότι στήν περίπτωση πού θά γίνονταν δεκτοί από ένα ελληνικό πανεπιστήμιο δέν θά είχαν άποφασίσει νά σπουδάσουν στο εξωτερικό. 25 είπαν ότι θά προτιμούσαν νά σπουδάσουν στο εξωτερικό, έστω κι άν είχαν εισαχθεί σέ ελληνικό πανεπιστήμιο, 2 δέν άπάντησαν στήν έρώτηση αυτή.

Στή συμπληρωματική έρώτηση γιατί θά προτιμούσαν νά σπουδάσουν στο εξωτερικό ενώ θά είχαν εισαχθεί σ' ένα ελληνικό πανεπιστήμιο, 9 φοιτητές δέν άπάντησαν. 'Απ' αυτούς 7 έδωσαν τó λιγότερο μία φορά εισαγωγικές εξετάσεις και άπέτυχαν και 2 πήγαν στο εξωτερικό χωρίς νά δώσουν καθόλου εισαγωγικές εξετάσεις. 6 φοιτητές δήλωσαν ότι άποφάσισαν νά σπουδάσουν στο εξωτερικό γιατί δέν μπορούσαν νά παρακολουθήσουν στήν 'Ελλάδα τίς έπιστήμες πού τούς ενδιέφεραν (Κοινωνιολογία και



Ψυχολογία). Ἀπ' αὐτούς 5 πῆγαν στή Γαλλία χωρίς νά δώσουν εξετάσεις στήν Ἑλλάδα. ὁ βος πῆγε στή Γαλλία ἄφοῦ ἄπετυχε μία φορά στίς εισαγωγικές εξετάσεις καί ἀφοῦ ἄλλαξε ἐν τῷ μεταίῳ κατεῖθθη σπουδῶν. 4 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι προτίμησαν νά σπουδάσουν στή Γαλλία γιατί τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν εἶναι ἐκεῖ ὑψηλότερο. Ἀπ' αὐτούς 2 ἀπέτυχαν στίς εισαγωγικές εξετάσεις, ἀλλά ἐπειδὴ οἱ ἐπιστήμες πού τοὺς ἐνδιέφεραν δὲν διδάσκονται στήν Ἑλλάδα, διάλεξαν τὴ Γαλλία γιὰ χώρα σπουδῶν. 1 φοιτητής πού πέτυχε στίς εισαγωγικές εξετάσεις, διάλεξε τὸ ἑξωτερικὸ γιὰ «πολιτικούς λόγους». 3 φοιτητές ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὰ «avantages» (χωρὶς ἄλλη ἐξήγηση) πού προσφέρουν οἱ σπουδὲς στὸ ἑξωτερικὸ καί γιὰ νά γνωρίσουν «καινούργιες ἐμπειρίες». Ἀπ' αὐτούς, δύο δὲν ἔδωσαν καθόλου εισαγωγικές εξετάσεις καί ὁ τρίτος ἔφυγε παρ' ὅλο πού εἶχε πετύχει στίς εξετάσεις αὐτές.

Οἱ 19 φοιτητές πού ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νά δώσουν εισαγωγικές εξετάσεις ἀπαντοῦν ὡς ἐξῆς στήν παραπάνω ἐρώτηση: 9 μᾶς εἶπαν ὅτι θὰ προτιμοῦσαν νά μείνουν στήν Ἑλλάδα (6 ἔαν δὲν ὑπῆρχε τὸ ἔμπόδιο τῶν εισαγωγικῶν εξετάσεων καί 3 ἔαν οἱ ἐπιστήμες πού τοὺς ἐνδιέφερον διδάσκονται στήν Ἑλλάδα). Οἱ 10 ὑπόλοιποι δήλωσαν ὅτι θὰ προτιμοῦσαν νά σπουδάσουν στὸ ἑξωτερικὸ ἀκόμη καί ἂν θὰ γίνονταν δεκτοὶ ἀπὸ τὰ ἐλληνικὰ πανεπιστήμια. 4 γιατί οἱ ἐπιστήμες πού τοὺς ἐνδιέφερον δὲν διδάσκονται στήν Ἑλλάδα, 2 γιατί οἱ σπουδὲς στὸ ἑξωτερικὸ εἶναι «καλύτερες», 2 γιατί τοὺς «ἐνδιέφερε ἡ ζωὴ στὸ ἑξωτερικόν», 1 γιατί ὁ σύζυγος σπουδάζει στὸ Παρίσι, καί 1 δὲν ἐξηγεῖ τοὺς λόγους.

**E. 24/** Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ φοιτητές τοῦ δειγμάτων μας «ἤρθαν» στή Γαλλία εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: 20 φοιτητές διάλεξαν τὴ Γαλλία γιατί ἤξεραν γαλλικά. 13 φοιτητές γιατί ἐντυπωσιάστηκαν ἀπὸ τὴ φήμη τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων. 9 γιατί οἱ ἐπιστήμες πού τοὺς ἐνδιέφεραν δὲν διδάσκονται στήν Ἑλλάδα. 10 γιατί εἶχαν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν στή χώρα αὐτή. (Τὸ σύνολο τῶν ἀπαντήσεων ὑπερβαίνει τίς 50, γιατί μερικοὶ φοιτητές ἔδωσαν περισσότερες ἀπὸ μία ἀπαντήσεις).

**E. 25/** Ἀπὸ τοὺς 50 φοιτητές τοῦ δειγματος, 37 ἔχουν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν ἢ σπούδασαν στή Γαλλία. Ἀπ' αὐτούς 5 εἶχαν πατέρα ἢ μητέρα πού εἶχαν σπουδάσει στή Γαλλία (οἱ τέσσερις πῆραν πανεπιστημιακὸ δίπλωμα στή χώρα αὐτή). 16 ἔχουν ἀδελφούς ἢ ἀδελφές, ἀπ' τοὺς ὁποίους 6 τελείως ἀνεξάρτητοι εἶναι σπουδῶν τούς καί 10 τίς συνεχιζοῦν ἢ τίς ἔχουν ἐγκαταλείψει. 7 φοιτητές ἔχουν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν σὲ ἄλλη χώρα τοῦ ἑξωτερικοῦ. 6 εἶπαν ὅτι δὲν ἔχουν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν ἢ σπούδασαν στὸ ἑξωτερικόν.

**E. 26/** Ἡ στάση τῶν γονέων ἐναντι τῆς ἀποφάσεως τῶν παιδιῶν τοὺς νά σπουδάσουν σὲ μία ἀνώτατη σχολή, εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

**Πατέρας:** 44 παρότρυναν τὰ παιδιά τοὺς νά σπουδάσουν, 9 ἦταν ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, καί 4 ἦταν «ἀδιάφοροι».

**Μητέρα:** 45 παρότρυναν τὰ παιδιά τοὺς νά κάνουν ἀκαδημαϊκὲς σπουδές, 3 ἦταν ἐναντίον, καί 2 ἦταν «ἀδιάφοροι».

**E. 27/** Ὅταν πρόκειται γιὰ πανεπιστημιακὲς σπουδές στὸ ἑξωτερικόν, ἡ στάση τῶν γονέων μετατρέπεται ἐλαφρά.

**Πατέρας:** 33 παρότρυναν τὰ παιδιά τοὺς νά σπουδάσουν στὸ ἑξωτερικόν 6 τάχθηκαν ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς. 11 εἶναι «ἀδιάφοροι».

**Μητέρα:** 38 προτρέπουν, 8 εἶναι ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, 8 εἶναι «ἀδιάφοροι».

Διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν γονέων πού προτρέπουν τὰ παιδιά τοὺς νά κάνουν πανεπιστημιακὲς σπουδές μειώνεται ἀρκετὰ ἔαν οἱ σπουδὲς αὐτές πρόκειται νά γίνουν στὸ ἑξωτερικόν. Εἶναι ἴσως ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν γονέων πού ἀντικεινται στήν ἰδέα αὐτῆς ἐλάχιστα ἀξιάται. Αὐξήση μεγαλύτερη παρατηρεῖται μεταξὺ τῶν γονέων οἱ ὁποῖοι εἶναι «ἀδιάφοροι». Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἔνα μέρος τῶν γονέων αὐτῶν ἂν καί εἶναι ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, ὥστόσο δὲν ἐκφράζουν τὴ γνώμη τοὺς καί ἀφήνουν τὰ παιδιά τοὺς νά ἀποφασίσουν μόνο τοὺς γιὰ τὸ τί θὰ πράξουν.

**E. 28/** Στὸ διάστημα πού μεσολάβησε μεταξὺ τῆς ἡμερομηνίας τοῦ οἱ φοιτητές τοῦ δειγματος πῆραν τὸ ἀπολυτήριό τοὺς καί τῆς ἡμερομηνίας ἐγγραφῆς σ' ἔνα γαλλικὸ πανεπιστήμιο: 15 φοιτητές ἔκαναν ἄλλες σπουδές, ἢ προετοιμάζονταν γιὰ τὰ γαλλικά πανεπιστήμια. 2 φοιτητές ἔκαναν τὴ στρατιωτικὴ τοὺς θητεία. 11 ἐργάστηκαν. 22 δὲν ἀπαντοῦν στήν ἐρώτηση αὐτή.

**E. 29/** Ἐνας ἢ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους παράγοντες ἐπηρεῶσαν σημαντικά τοὺς φοιτητές γιὰ νά ἐπιλέξουν τὴ Γαλλία σὴ χώρα σπουδῶν:

— Ἡ γνώση τῆς γαλλικῆς (24 φοιτητές).

— Ἡ ἐλλειψη εισαγωγικῶν εξετάσεων (24 φοιτητές).

— Ἡ φήμη τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων (17 φοιτητές).

— Τὸ γεγονός ὅτι ὀρισμένες ἐπιστήμες δὲν διδάσκονται στήν Ἑλλάδα (8 φοιτητές).

— Ἡ ἀποτυχία τοὺς στίς εισαγωγικές εξετάσεις (8 φοιτητές).

— Ἡ ἐλευθερία πού πίστευαν ὅτι θὰ μπορούσαν νά ἀπολαύσουν στή Γαλλία μακριὰ ἀπ' τὴς οἰκογενεῖς τοὺς (6 φοιτητές).

— Ἡ πολιτικὴ κατάσταση στήν Ἑλλάδα μέχρι τὸ 1974 (2 φοιτητές).

Οἱ ἀκόλουθοι παράγοντες ἐπηρεῶσαν σὲ μικρότερο βαθμὸν:

— Ἡ γνώση τῆς γαλλικῆς (13 φοιτητές).

-Ή έλλειψη εισαγωγικών εξετάσεων (9 φοιτητές).  
-Ή φήμη τών γαλλικών πανεπιστημίων (14 φοιτητές).

-Ή μεγαλύτερη έλευθερία πού θά έβρισκαν στή Γαλλία (4 φοιτητές).

**E. 30/** 29 φοιτητές μάς είπαν ότι επιδιώκουν επαφές με άλλους Έλληνες, 20 ότι δέν τίς επιδιώκουν ιδιαίτερα, ένας ότι τίς αποφεύγει.

**E. 31/** 21 φοιτητές βρίσκουν τίς επαφές με τούς Γάλλους εύκολες, 29 τίς βρίσκουν δύσκολες, ή επειδή δέν μιλάνε άρκετά καλά τή γαλλική, ή γιατί υπάρχει, κατά τή γνώμη τους, διαφορά χαρακτήρος.

Όσον άφορά τίς επαφές τους με τά πρόσωπα τού αντίθετου φύλου, 28 από τούς φοιτητές ή φοιτήτριες πιστεύουν ότι είναι πιό εύκολες, ενώ 22 έχουν αντίθετη γνώμη ή πιστεύουν ότι ή διαφορά φύλου δέν παίζει κανένα ρόλο.

**E. 32/** Σχετικά με τίς δυνατότητες νά έργασθουν όταν γυρίσουν στήν Έλλάδα στόν τομέα τής επιστήμης πού σπουδάζουν: 6 φοιτητές πιστεύουν ότι είναι πολύ ευνοϊκές, 13 ότι είναι ευνοϊκές, 20 ότι είναι λίγο ευνοϊκές, καί τέλος 11 μάς είπαν ότι δέν γνωρίζουν.

**E. 33/** 31 φοιτητές είπαν ότι παρακολουθούν τίς παραδόσεις στό πανεπιστήμιο τακτικά, 13 από καιρό σέ καιρό, 6 ότι δέν τίς παρακολουθούν καθόλου. 37 φοιτητές παρακολουθούν τακτικά έργαστήρια ή φροντιστήρια, 9 από καιρό σέ καιρό, καί 4 φοιτητές καθόλου. Από τούς φοιτητές πού δέν παρακολουθούν καθόλου τά μαθήματα στό πανεπιστήμιο ή πού τά παρακολουθούν από καιρό σέ καιρό, 5 λένε ότι αυτό συμβαίνει, γιατί έχουν δυσκολίες με τή γλώσσα, 2 γιατί δέν έχουν καιρό, 8 γιατί δέν βρίσκουν τίς παραδόσεις ενδιαφέρουσες, καί 7 δέν εξηγούν γιατί δέν παρακολουθούν.

**E. 34/** Στούς διαγωνισμούς παίρνουν μέρος 45 από τούς 50 τού δείγματος. Άπ' αυτούς 12 είχαν «καλά» αποτελέσματα, 32 «μέτρια», καί ένας «άσχημα». Οί 5 δέν διαγωνίσθηκαν γιατί έκριναν ότι δέν ήταν άκόμη έτοιμοι ή γιατί άλλαξαν έν τφ μεταξύ σχολή.

**E. 35/** Στήν έρώτηση, εάν με τήν πείρα πού άποκτησαν σπουδάζοντας στή Γαλλία θά συμβούλευαν ένα συγγενή ή φίλο νά σπουδάσει στή Γαλλία, 33 φοιτητές άπάντησαν ότι θά τόν συμβούλευαν, 15 αντίθετα δέν θά τόν συμβούλευαν, καί 2 άπάντησαν ότι αυτό «έξαρτάται» από διάφορους παράγοντες.

**E. 36/** Άμέσως μετά τό τέλος τών σπουδών τούς: 23 φοιτητές σκέπτονται νά γυρίσουν στήν Έλλάδα. Άπ' αυτούς, ένας σκέπτεται νά έργασθεί σέ οικογενειακή έπιχείρηση, καί 4 λογαριάζουν νά κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές στήν Έλλάδα. Στή Γαλλία, σκοπεύουν νά μείνουν γιά νά έργασθουν 5 φοιτητές, καί 6 γιά νά κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές. 3 φοιτητές σκοπεύουν νά κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές σ'ένα άλλο κράτος χωρίς νά προσδιορίσουν ποιό (έκτός Έλλάδος καί Γαλλίας). Τέλος, 13 φοιτητές

δέν έχουν άποφασίσει τί θά κάνουν μετά τό τέλος τών σπουδών τους.

**E. 37/** Στήν έρώτηση, εάν νομίζουν ότι στήν Έλλάδα με τό δίπλωμα γαλλικό πανεπιστημίου θά άμείβονται περισσότερο άπ' αυτούς πού έχουν πτυχίο έλληνικού πανεπιστημίου, 20 φοιτητές άπάντησαν ότι νομίζουν ότι θά άμείβονται περισσότερο, ενώ 30 δέν τό νομίζουν.

**E. 38/** Όσον άφορά τό γαλλικό πανεπιστημιακό δίπλωμα σέ σχέση με τό έλληνικό, οί φοιτητές πιστεύουν: 23 ότι είναι άνώτερο, 10 ότι έχει τήν ίδια αξία, 4 ότι είναι κατώτερο από τό έλληνικό, 10 δέν γνωρίζουν, 3 δέν μπορούν νά συγκρίνουν γιατί δέν υπάρχει αντίστοιχο δίπλωμα στήν Έλλάδα.

### επαλήθευση τών πιθανολογούμενων αίτιων

*Χρόνος λήγους τής άποφάσεως εκ μέρους τών μαθητών γιά τή συνέχιση σπουδών στίς Ανώτατες Σχολές*

Ή άπόφαση τών νέων, πού τελικά σπουδάζουν στό εξωτερικό, νά συνεχίσουν τίς μεταγυμνασιακές σπουδές τους δέν φαίνεται νά συμπίπτει έξ άρχής με τό τελικό αποτέλεσμα. Ή τελική δηλαδή άπόφαση νά σπουδάσουν στό εξωτερικό διαμορφώνεται σταδιακά σέ συνάρτηση με τήν προσωπική έκτίμηση τών δυνατοτήτων επιτυχίας στό έσοτερικό ή με ένα ή περισσότερα από τά άλλα πιθανολογούμενα αίτια. Αυτό επαληθεύεται από τίς ακόλουθες άπαντήσεις στίς έρωτήσεις 20 καί 21.

Πρίν τελειώσουν τήν πέμπτη τάξη τού γυμνασίου, 35 φοιτητές είχαν άποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές άπ' αυτούς, 7 μόνο είχαν ήδη άποφασίσει νά σπουδάσουν στό εξωτερικό. Στή διάρκεια τής έκτης γυμνασίου, 14 άτομα άποφασίζουν νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές, από τά όποια τά 10 στό εξωτερικό. Άλλά ο άριθμός τών άτόμων πού άποφασίζουν στήν τελευταία τάξη τού γυμνασίου νά σπουδάσουν στό έξωτερικό, φτάνει τελικά τούς 24, γιατί στά 10 προηγούμενα άτομα προστίθενται 14 από κείνα πού είχαν άποφασίσει στήν πέμπτη γυμνασίου νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές, καί πού πήραν τήν άπόφαση νά τίς πραγματοποιήσουν στό έξωτερικό ένα χρόνο άργότερα.

Ή τελική εικόνα διαμορφώνεται ώς εξής: 49 από τούς 50 φοιτητές τού δείγματος είχαν άποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές πριν τελειώσουν τό γυμνάσιο. Άπ' αυτούς είχαν ήδη άποφασίσει νά σπουδάσουν στό έξωτερικό πριν από τήν πέμπτη γυμνασίου 7 φοιτητές. Πρίν τό τέλος τής έκτης γυμνασίου, ο άριθμός τους φτάνει τούς 31, γιατί στούς 7 αυτούς προστίθενται οί 14 πού είχαν μέν άποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές από τήν πέμπτη τάξη, άλλα πού άποφάσισαν νά τίς πραγματοποιήσουν στό έξωτερικό, όταν πήγαν στήν έκτη γυμνασίου. Στο σύνολο αυτό προστίθενται οί 10 φοιτητές πού άποφάσισαν στήν έκτη γυμνασίου νά

σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό. 19 φοιτητές πού ὄσο πῆγανovov στό γυμνάσιο εἶχαν ἀποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές, ἀποφασίζονovov νά τίς πραγματοποιήσουν στό ἐξωτερικό ἓνα, δύο ἢ ἀκόμη καί τρία χρόνια μετά τό τέλος τοῦ γυμνασίου.

Ἄποὺς θά δοῦμε παρακάτω, συνολικά 31 φοιτητές ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἀυτό σημαίνει ὅτι ἀπό τοὺς 31 φοιτητές πού πρὶν τελειώσουν τό γυμνάσιο εἶχαν πᾶρει τήν ἀπόφαση νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό, ἔδωσαν παρ' ὅλα αὐτά εἰσαγωγικές ἐξετάσεις στά ἑλληνικά πανεπιστήμια.

*Ἐπαλήθευση τῆς πρώτης ὑποθέσεως (ἐρωτήσεις 22, 23, 29)*

Ἀπό τοὺς 50 φοιτητές τοῦ δείγματος, 31 ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἀπ' αὐτοὺς 6 πέτυχαν στίς ἐξετάσεις αὐτές, καί οἱ ὑπόλοιποι 25 ἀπέτυχαν μιά ἢ περισσότερες φορές. 23 ἀπό τοὺς φοιτητές τοῦ δείγματος ἀπαντοῦν (στήν ἐρώτηση 23) ὅτι ἂν μπορούσαν νά ἐγγραφοῦν στά ἑλληνικά πανεπιστήμια θά προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στήν Ἑλλάδα. 2 φοιτητές δέν ἀπαντοῦν στήν ἐρώτηση αὐτή καί οἱ 25 ὑπόλοιποι δηλώνουν ὅτι θά προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό ἀκόμη καί ἂν μπορούσαν νά ἐγγραφοῦν στά ἑλληνικά πανεπιστήμια. Ἡ διαβεβαίωση τῶν τελευταίων αὐτῶν θά πρέπει νά γίνει δεκτὴ μὲ ἐπιφύλαξη γιατί 10 ἀπ' αὐτοὺς ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις τουλάχιστον μιά φορά.

Στὴν ἐρώτηση γιατί προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό, ἔστω κι ἂν εἶχαν τὴ δυνατότητα νά σπουδᾶσουν στήν Ἑλλάδα, 9 φοιτητές δέν ἀπάντησαν. Εἶναι ὁμως γνωστὸ ὅτι 7 ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ἀποτύχει στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἀπ' τοὺς 19 φοιτητές πού ἔφωγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νά δώσουν ἐξετάσεις, 6 δὴλῶσαν ὅτι προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στήν Ἑλλάδα ἂν μπορούσαν νά ἐγγραφοῦν στά ἑλληνικά πανεπιστήμια. Ἡ ἐρ. 29 παρέχει συμπληρωματικές πληροφορίες. 33 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι διάλεξαν τὴ Γαλλία γιατί στὴ χώρα αὐτὴ οἱ εἰσαγωγικές ἐξετάσεις εἶναι ἀνυπαρκτες καί ἡ ἐγγραφή στά γαλλικά πανεπιστήμια σχετικὰ εὐκόηη. Γιά 22 ἀπ' αὐτοὺς, αὐτὸς ἦταν ὁ κύριος λόγος γιά τὸν ὁποῖο διάλεξαν τὴ χώρα αὐτὴ. Ἀπ' τοὺς 33 αὐτοὺς φοιτητές, 19 ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, καί 4 πέτυχαν. Ἀπὸ τοὺς 10 ὑπόλοιπους, μόνο 3 εἶχαν διαλέξει ἐπιστήμες πού δέν διδάσκονται στήν Ἑλλάδα, οἱ ἄλλοι 7 προφανῶς φοβήθηκαν τὴ δοκιμασία τῶν εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων καί γνωρίζοντας ὅτι εἶναι ἀρκετὰ εἰκόηο νά ἐγγραφεῖ κανεὶς στά γαλλικά πανεπιστήμια, πῆραν τὴν ἀπόφαση, πρὶν ἢ μετά τὴν ἀποφοίτηση ἀπὸ τό γυμνάσιο, νά σπουδᾶσουν στὴ Γαλλία.

Συνοπτικά, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀπὸ τοὺς 50 φοιτητές τοῦ δείγματος, 25 ἀποφᾶσισαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό ἐπειδὴ ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγι-

κές ἐξετάσεις καί τουλάχιστον 6 ἐπειδὴ φοβόντουσαν μιά ἐνδεχόμενη ἀποτυχία.

Τὸ συμπέρασμα στό ὁποῖο καταλήγουμε ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά εἶναι ὅτι τό κύριο αἶτιο τῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως εἶναι οἱ εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, πού ἀποκλείουν ἀπὸ τὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ νέων.

*Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 2 (ἐρωτ. 24 καί 29)*

13 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι ὁ λόγος γιά τὸν ὁποῖο «ἤρθαν» στὴ Γαλλία ἦταν ἡ φήμη τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων (ἐρωτ. 24). Ἀπ' αὐτοὺς, 4 εἶχαν ἀποφασίσει νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό πρὶν τελειώσουν τό γυμνάσιο, 5 δέν ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις καί 8 ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις καί ἀπέτυχαν.

Στὴν ἐρώτηση 29, 17 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι ἡ φήμη τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων τοὺς ἐπηρεάσε πολύ στήν ἐκλογή τῆς χώρας αὐτῆς. Ἀπ' αὐτοὺς, 3 εἶχαν ἀποφασίσει νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό πρὶν τελειώσουν τό γυμνάσιο, 10 δέν ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, καί 7 ἔδωσαν καί ἀπέτυχαν.

Ἰστερα ἀπ' ὅλ' αὐτά, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι μόνο 4 ἢ 5 φοιτητές ἀποφᾶσισαν νά σπουδᾶσουν σὲ γαλλικά πανεπιστήμια ἰδιωγ τῆς καλῆς τους φήμης.

*Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 3 (ἐρωτ. 24 καί 29)*

9 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι «ἤρθαν» στὴ Γαλλία γιατί οἱ σπουδές πού τοὺς ἐνδιαφέρουν δέν διδάσκονται στήν Ἑλλάδα. Ἀπ' αὐτοὺς ἓνας ἀπέτυχε στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις καί 2 πέτυχαν. Στὴν ἐρώτηση 29, ἡ ἀπάντηση ἦταν ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς τοὺς ἐπηρεάσε πολύ (8 ἄτομα).

*Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 4 (ἐρωτ. 23 καί 29)*

Γιά καθαρά πολιτικούς λόγους εἶπαν ὅτι ἀποφᾶσισαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό μόνο 2 φοιτητές. Καί οἱ 2 πῆραν μέρος στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, στίς ὁποῖες μόνον ὁ ἓνας πέτυχε.

*Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 5 (ἐρωτ. 23, 24 καί 29)*

Συνολικά 10 φοιτητές διάλεξαν τὴ Γαλλία γιά νά «αἰσθάνονται πῶ ἐλεύθεροι», γιατί τοὺς «ἀρέσει ἡ περιπέτεια», ἢ γιά νά γνωρίσουν «καινούργιες ἐπιπερίες». Ἀπ' αὐτοὺς, οἱ 5 πέτυχαν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, καί οἱ ὑπόλοιποι ἀπέτυχαν. Ἀπὸ τοὺς 10 αὐτοὺς, οἱ 6 μᾶς εἶπαν ὅτι ὁ παράγοντας αὐτὸς ἐπηρεάσε πολύ τὴν ἀπόφασή τους νά πάνε στὴ Γαλλία. Στὴν ἐρώτηση 24 ὁμως «γιατί ἤρθατε στὴ Γαλλία», κανεὶς φοιτητῆς δέν ἀναφέρει τό λόγο αὐτό.

*'Επαλήθευση της υπόθεσως 6 (έρωτ. 24, 25 και 35)*

Από τούς 50 φοιτητές του δείγματος μόνο 6 έχουν συγγενείς ή φίλους στο έξωτερικό. 37 φοιτητές έχουν ένα κοντινό συγγενή ή φίλο που σπουδάζει ή σπούδασε στη Γαλλία (5 είχαν τον πατέρα ή τη μητέρα τους, 16 αδελφό ή αδελφούς, και 10 έχουν φίλους).

Στήν ερώτηση 24, 10 φοιτητές μόνο άπάντησαν ότι τούς παρακίνησε να έρθουν στη Γαλλία τό γεγονός ότι είχαν συγγενείς ή φίλους.

Από τίς άπαντήσεις που δόθηκαν στήν ερώτηση 35 γνωρίζουμε ότι 33 από τούς φοιτητές του δείγματος θά συμβούλευαν συγγενείς ή φίλους να σπουδάσουν στη Γαλλία. Απ' αυτούς 12 άπέτυχαν μία φορά στίς εισαγωγικές εξετάσεις, άλλοι 12 δύο φορές, τέλος 9 πήγαν στη Γαλλία χωρίς να δώσουν καθόλου εισαγωγικές εξετάσεις.

Τό συμπέρασμα στο όποιο καταλήγουμε ύστερα άπ' όλα αυτά, είναι ότι ο παράγοντας αυτός είναι άποφασιστικός μόνο όσον άφορά τήν έκλογή της χώρας σπουδών και έφ' όσον ή άπόφαση για τή μετανάστευση έχει ήδη ληφθεί.

*'Ο ρόλος της γλώσσας στήν έκλογή της χώρας σπουδών (έρωτ. 24, 29, 35)*

24 φοιτητές δήλωσαν ότι ήρθαν στη Γαλλία γιατί γνώριζαν τή γλώσσα. Στήν ερώτηση 29, 24 φοιτητές άπάντησαν ότι ή γνώση της γλώσσας ήταν ένας από τούς παράγοντες που έπαιξαν βασικό ρόλο στήν άπόφασή τους να διαλέξουν τή Γαλλία σαν χώρα σπουδών, για 13 άλλους ο παράγοντας αυτός έπαιξε μικρό ρόλο. Από τούς 37 αυτούς φοιτητές, 12 άπέτυχαν στίς εισαγωγικές εξετάσεις μία φορά και άλλοι 12 άπέτυχαν δύο ή περισσότερες φορές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι από τούς 24 φοιτητές που δηλώνουν ότι ή γνώση της γλώσσας ήταν ένας από τούς παράγοντες που έπαιξαν βασικό ρόλο στήν άπόφασή τους να διαλέξουν τή Γαλλία σαν χώρα σπουδών, 22 θά συμβούλευαν ένα συγγενή ή φίλο να σπουδάσει στη χώρα αυτή. Θά πρέπει να σημειωθεί ότι 22 από τούς 24 φοιτητές που δήλωσαν ότι ή γνώση της γλώσσας ήταν ένας από τούς βασικούς παράγοντες για τήν έκλογή της Γαλλίας σαν χώρας σπουδών, είπαν ότι θά συμβούλευαν ένα συγγενή ή φίλο να σπουδάσει στη Γαλλία. Τό γεγονός αυτό άποδεικνύει ότι οί φοιτητές που μεταναστεύουν και που έχουν καλή τή γλώσσα, ξεπερνούν εύκολα τά προβλήματα προσαρμογής.

Τό σύνολο των άπαντήσεων που δόθηκαν τόσο στο έρωτηματολόγιο όσο και στίς μη καταγεγραμμένες συζητήσεις που είχαμε με τούς φοιτητές πριν από τή σύνταξη του έρωτηματολογίου, μάς κάνει να πιστεύουμε ότι πολλοί από τούς φοιτητές αυτούς μετά ένα διάστημα παραμύθι στο έξωτερικό έχουν

τήν τάση, ή όποία άλλωστε δικαιολογείται ψυχολογικά, να ξεχνούν τούς πραγματικούς λόγους που τούς άνάγκασαν να μεταναστεύουν για να σπουδάσουν, πράγμα που έχει σαν άποτέλεσμα τή μεγάλη άνοδο του έπιπέδου σπουδών στο έξωτερικό. Έτσι οί φοιτητές γίνονται άθέλγητα προπαγανδιστές «μεταναστεύσεως».

#### **κατηγορίες και τάξεις άτομων που έχουν σχέση με τή φοιτητική μετανάστευση**

Τά άτομα αυτά προέρχονται κυρίως από οικογένειες που ζουν σε μεγάλες πόλεις (πάνω από 100.000 κατοίκους), κι επειδή συμβαίνει τό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο των γονέων τους να είναι ύψηλο για τά έλληνικά δεδομένα, αισθάνονται περισσότερο τήν άνάγκη σπουδών μία και οί γονείς δεν φείδονται χρημάτων προκειμένου να μορφωθούν τά παιδιά τους.

Τόσο ο πατέρας όσο και ή μητέρα προτρέπουν τά παιδιά τους να κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές. Αν τά παιδιά τους δεν μπορούν να σπουδάσουν στήν Ελλάδα, μία σημαντική πλειοψηφία από τούς γονείς αυτούς τά ένθαρρύνουν να σπουδάσουν στο έξωτερικό. Ο αριθμός των γονέων, τούς όποιους φαίνεται να φοβίζει ή προοπτική αυτή, δεν είναι μεγάλος. Αντιθέτα, αδέναται αισθήσει ο αριθμός των γονέων που είναι άδιάφοροι (αυτοί άποφεύγουν να εκφράσουν γνώμη σχετικά με τό θέμα). Αυτό ίσως σημαίνει ότι ενώ ή προοπτική των σπουδών στο έξωτερικό τούς φοβίζει, ώστόσο, επειδή δεν έβλουν να πάρουν άρνητική στάση (γιατί γνωρίζουν τήν άξια των σπουδών) παραμένουν οδδέτεροι και άφήνουν τήν πρωτοβουλία στα παιδιά τους.

Παρ' όλο ότι τό δείγμα μας είναι μικρό, φαίνεται α) ότι ή μητέρα είναι εκείνη που παροτρύνει περισσότερο τά παιδιά να σπουδάσουν, β) ότι οί κίνδυνοι που συνεπάγονται οί σπουδές στο έξωτερικό τή φοβίζουν λιγότερο άπ' ό,τι τό σίζυγό της, ή ότι ή έπιθυμία της να σπουδάσουν τά παιδιά της είναι τόσο ώστε να φοβάται τούς κινδύνους λιγότερο.

#### *Τρόπος έκλογής της χώρας σπουδών*

Όταν ο μελλοντικός φοιτητής και ή οικογένειά του, για τούς λόγους που είδαμε παραπάνω, άποφασίσουν να γίνουν οί σπουδές στο έξωτερικό, όφείλουν να «εκλέξουν» τή χώρα στήν όποία ο νέος θά πραγματοποιήσει τίς σπουδές του. Ο φοιτητής προτιχεί να μάθει, άν δεν γνωρίζει ήδη, σε ποιές χώρες ή άμεση έγγραφη του παρουσιάζει τίς λιγότερες δυσκολίες. Έτσι, ένας αριθμός κρατών άπορρίπτει (Γερμανία, Αδστρία, Έλβετία).

Στό στάδιο αυτό της συλλογής πληροφοριών, εκτός από τίς πληροφορίες που προέρχονται από τίς έπίσημες πηγές (Υπουργεία, Πρεσβεία, Προξενεία

κτλ.) πολύ σημαντικές ἦταν καί οἱ πληροφορίες τῶν συγγενῶν ἢ φίλων πού βρίσκονταν ἤδη στό ἐξωτερικό.

Στή συνέχεια, δύο παράγοντες θά παίξουν σημαντικό ρόλο στή ἐκλογή τῆς χώρας σπουδῶν:

α) Ἡ γνώση τῆς γλώσσας.

β) Ἡ ὑπάρξη συγγενῶν ἢ φίλων πού θά βοηθήσουν τόν νέο στίς διαδικασίες ἐγγραφῆς στό πανεπιστήμιο, εἰρήσεως κατοικίας, κτλ. Γενικά, τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν συγγενεῖς στή ξένη χώρα, ἐμπνέει ἕνα αἰσθημα ἐμπιστοσύνης καί ἀσφάλειας τόσο σέ κείνον πού πρόκειται νά μεταναστεύσει, ὅσο καί στήν οἰκογένειά του.

#### Τό «πορτραῖτο» τοῦ Ἑλλήνα φοιτητῆ στό Παρίσι

Ἐπίπεδο τους εἶναι πιά ὑψηλό ἀπό ὅ,τι στήν Ἑλλάδα. Μετά τό πέρασ τῶν σπουδῶν του σκέπτεται νά ἐπιστρέψει γιά νά ἐργασθεῖ στήν Ἑλλάδα, ἀλλά πιστεύει ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι μᾶλλον δύσκολη ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐξέυρεση ἐργασίας.

Τέλος, ἐνῶ φαίνεται ὅτι πιστεύει πῶς τό δίπλωμα πού θά ἀποκτήσει στή Γαλλία ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τό ἀντίστοιχο ἑλληνικό, δέν νομίζει ὅτι θά τοῦ ἐπιτρέψει νά κερδίσει περισσότερα χρήματα ἀπό τοῦς Ἑλλήνες συναδέλφους του.

Ἐπίπεδο τους εἶναι πιά ὑψηλό ἀπό ὅ,τι στήν Ἑλλάδα. Μετά τό πέρασ τῶν σπουδῶν του σκέπτεται νά ἐπιστρέψει γιά νά ἐργασθεῖ στήν Ἑλλάδα, ἀλλά πιστεύει ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι μᾶλλον δύσκολη ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐξέυρεση ἐργασίας.

Τέλος, ἐνῶ φαίνεται ὅτι πιστεύει πῶς τό δίπλωμα πού θά ἀποκτήσει στή Γαλλία ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τό ἀντίστοιχο ἑλληνικό, δέν νομίζει ὅτι θά τοῦ ἐπιτρέψει νά κερδίσει περισσότερα χρήματα ἀπό τοῦς Ἑλλήνες συναδέλφους του.

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

##### Ἐκδόσεις UNESCO

- Les Annaires Statistiques 1968, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974.*  
*Study Abroad, 1962, 1963, 1966.*  
*Enseignement Supérieur: tendances internationales, 1960-1970.*  
*Statistiques des étudiants à l'étranger, 1962-1968.*  
*Higher Education in Europe—Problems and Prospects, Second conference of Ministers of Education of European Member States: Bucarest 26 Nov.-4 Dec. 1973.*  
*Les étudiants étrangers dans les écoles de médecine. Etude Statistique, 1974.*

##### Ἐκδόσεις OCDE

- Enseignement et Développement, Rapport par pays, «Le projet Régional Méditerranéen-Grèce», 1965.*  
*L'enseignement dans les pays en voie de développement de l'OCDE (tendances et perspectives), Paris, 1974.*  
*Les étudiants des Instituts Universitaires de Technologie en France (J. M. Lagneau, Paris, 1973).*  
*Individual Demand for Higher Education in Greece, Salomon Wald, Athens, 1964.*

##### Ἄλλες ἐκδόσεις καί βιβλία

- Διαμόρφωση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατά τήν Τουρκοκρατίαν, τῆς Ἐλ. Κούκου, Ἀθήνα, 1971.*  
*Ἡ μορφολογία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, τοῦ Δ. Γ. Τσαούση, Ἀθήνα, 1971.*  
*Ἀπόδημοί Ἑλλήνων, Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 1972.*  
*Στατιστική ἀνάλυση τοῦ δυναμικοῦ τῶν μαθητῶν καί φοιτητῶν, Ἐπιθεώρηση Παιδείας, Ἀθήνα, 1971.*  
*Στατιστικές ἐπιθεωρήσεις.*  
*Enquêtes sociologiques sur les émigrants grecs, τοῦ Ἡλ. Δημητρή, Ἐθνικόν Κέντρον Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 1971.*  
*Δοκίμια γιά τήν ἑλληνική μετανάστευση - Δημογραφική κοινωνική καί οἰκονομική μελέτη, τοῦ Ν. Σ. Πολύζου.*  
*Νεοελληνική πολιτική ἱστορία, τοῦ Γ. Κ. Κορδάτου, Ἀθήνα, 1925.*

## ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Οί Έλληνες φοιτητές του εξωτερικού: Γαλλία

Πανεπιστήμιο.....  
 Τμήμα.....  
 Τομέας.....  
 Έτος σπουδών.....

1) Φύλο.....  
 Θήλυ.....  
 Άρρεν.....

2) Οικογενειακή κατάσταση  
 Άνυπαντρος-η.....  
 Παντρεμένος-η..... Εθνικότητας συζύγου.....  
 Άλλοι.....

3) Ηλικία.....

4) Σέ τί «γυμνάσιο» φοιτούσατε τά δύο τελευταία χρόνια πριν τό άπολυτήριο;.....

Πέμπτη

Έκτη

Δημόσιο  
 Ίδιωτικό  
 Κλασικό  
 Πρακτικό  
 Έμπορικό  
 Τεχνικό  
 Νυχτερινό  
 Βαθμός άπολυτηρίου  
 Πόλη

5) Μείνατε σέ καμά τάξη στό Γυμνάσιο;  
 ναι..... όχι.....  
 Άν ναι, σημειώστε τίς τάξεις καί τίς φορές πού μέيناτε  
 .....

6) Από τά μαθήματα πού παρακολουθούσατε στό γυμνάσιο μπορείτε νά πείτε άν ήπρηχαν όρισμένα πού  
 προτιμούσατε;  
 όχι.....  
 ναι..... ποιά.....  
 Άποδίδατε καλύτερα σ' αυτά τά μαθήματα;  
 ναι..... όχι.....

7) Έχετε άδέρφια;  
 όχι.....  
 ναι.....  
 Άν ναι, νά τά αναφέρετε κατá χρονολογία γεννήσεως:  
 Φύλο Ηλικία Διπλώματα Έπάγγελμα  
 1  
 2  
 3  
 4  
 5  
 6

8) Σημειώστε μέ όσο γίνεται μεγαλύτερη άκρίβεια τό έπάγγελμα  
 του πατέρα σας.....  
 τής μητέρας σας.....  
 Άν οι γονείς είναι συνταξιόχοι, σημειώστε τό έπάγγελμα πού έξασκοσαν πριν.  
 πατέρας.....  
 μητέρα.....

Διπλώματα γονέων  
 Κανένα

Άπολυτήριο  
 Δημοτικού

Άπολυτήριο  
 Γυμνασίου

Πτυχία Άνωτ.  
 Σχολών

πατέρας  
 μητέρα

9) α) Οἱ γονεῖς σας κατοικοῦν σὲ πόλη πού ἔχει

πάνω ἀπὸ 100.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 50.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 25.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 10.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους

χωρὶό

β) Τελεῖσατε τίς σπουδές σας στὴν πόλη (χωριό) πού κατοικοῦν οἱ γονεῖς σας;

ναὶ .....

ὄχι .....

"Ἄν ὄχι, πέστε μας γιὰ ποιούς λόγους

10) α) Τὸ μηνιαῖο εἰσόδημα τῶν γονέων σας σὲ ποιά κατηγορία ἀπὸ τίς ἀκόλουθες ἀνήκει;

κάτω ἀπὸ 5.000 δρχ. ....

ἀπὸ 5.000 σὲ 10.000 δρχ. ....

ἀπὸ 10.000 σὲ 15.000 δρχ. ....

ἀπὸ 15.000 σὲ 20.000 δρχ. ....

ἀπὸ 20.000 καὶ πάνω .....

β) Ἀναφέρατε τὸν ἀριθμὸ διαμερισμάτων (ἢ οἰκιῶν) πού ἀνήκουν στοὺς γονεῖς σας (διαγράψτε τὸν ἀριθμὸ πού ἀντιστοιχεῖ)

0 3

1 4

2 5

πιο πολλὰ

11) Κατοικεῖτε

Σὲ πανεπιστημιούπολη, σὲ οἰκοτροφεῖο;

Σὲ μοναχικό δωμάτιο, διαμέρισμα, ξενοδοχεῖο, πανσιόν;

Σὲ συγγενεῖς σας;

Σὲ φίλους;

12) Εἶστε ὑπότροφος;

ὄχι .....

ναὶ .....

"Ἄν ναὶ, ἀναφέρατε α) ἀπὸ ποῖό ὄργανισμὸ .....

β) τὸ ποσό πού σᾶς δίνουν .....

13) Οἱ γονεῖς σας σᾶς στέλνουν χρήματα κάθε μῆνα;

ὄχι .....

ναὶ .....

"Ἄν ναὶ, ποῖό εἶναι τὸ ποσό .....

14) Ἐξασκεῖτε ἐπάγγελμα στὴ Γαλλία μὲ μισθό;

ὄχι .....

ναὶ .....

"Ἄν ναὶ, τί ἐπάγγελμα εἶναι αὐτό;

Πόσες ὥρες τὴν ἐβδομάδα σᾶς ἀπασχολεῖ;

"Ἔχετε ἄδεια ἐργασίας;

ναὶ .....

ὄχι .....

15) Ἀνήκετε:

Σὲ κάποια συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση .....

Σὲ πολιτικὸ κόμμα .....

Σὲ πολιτικὴ ὀμάδα .....

Σὲ ἄλλο ὄργανισμὸ ἢ ὀμάδα (ἀθλητικὸ club ἢ χορωδία) .....

"Ἄν ναὶ, ἀναφέρατε .....

16) Σᾶς ἐνδιαφέρει ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξη στὴν Ἑλλάδα;

ὄχι .....

ναὶ .....

17) Ἔχετε κάποια πολιτικὴ τοποθέτηση;

ναὶ .....

ὄχι .....

18) Διαβάζετε τον ελληνικό τύπο (έφημερίδες, περιοδικά);  
 ποτέ .....  
 ποτέ-πότε.....  
 συχνά.....

19) Τι είδους άρθρα σας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα στον τύπο;  
 Πολιτικού περιεχομένου.....  
 Οικονομικού περιεχομένου.....  
 Κοινωνικού περιεχομένου.....  
 Τεχνικά και επιστημονικά.....  
 Πολιτιστικά.....  
 Σπόρ.....  
 Διάφορα.....  
 Κανένα.....

20) Σε ποιά ηλικία πήρατε την απόφαση να κάνετε ανώτερες σπουδές;  
 Πρίν την 5η.....  
 Μετά την 5η.....  
 \*Αφού τελειώσατε το γυμνάσιο.....  
 (αναφέρατε πόσα χρόνια μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών σας.....)

21) Σε ποιά χρονική περίοδο άποφασίσατε να σπουδάσετε στο εξωτερικό;  
 Πρίν την 5η.....  
 Μετά την 5η.....  
 Μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών.....  
 (αναφέρατε πόσα χρόνια μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών.....)

22) Δόσατε εισαγωγικές εξετάσεις στο ελληνικό πανεπιστήμιο;  
 όχι.....  
 ναι.....  
 \*Αν ναι, αναφέρατε α) πόσες φορές.....  
 β) μέ επιτυχία; ναι/όχι

23) Σε περίπτωση που επιτυγχάνετε στο ελληνικό πανεπιστήμιο, θα είχατε προτιμήσει να σπουδάσετε στο εξωτερικό;  
 όχι.....  
 ναι.....  
 \*Αν ναι, αναφέρατε τους λόγους.....

24) Γιατί ήρθατε στη Γαλλία;.....

25) Έχετε συγγενείς ή φίλους που σπουδάζουν ή σπούδασαν σε ανώτατα ιδρύματα στο εξωτερικό;  
 \*Αν ναι, σημειώσατε (διαγράφοντας)  

	πατέρας	μητέρα	αδελφός	αδελφή	κοντινός συγγενής	φίλος
Πού πήραν το δίπλωμά τους;.....						
*Αν δεν έχουν ακόμα τελειώσει.....						
*Αν εγκατέλειψαν τις σπουδές τους.....						
Σε ποιά χώρα.....						

26) Πώς αντιμετώπισαν οι γονείς σας τα σχέδια σας για ανώτατες σπουδές;  

	πατέρας	μητέρα
Σας τόνωσαν το ήθικό.....		
*Ήταν αδιάφοροι.....		
Δέν συμφώνησαν.....		

27) Οι γονείς σας πώς αντιμετώπισαν την απόφασή σας να σπουδάσετε στο εξωτερικό;  

	πατέρας	μητέρα
Σας βοήθησαν.....		
*Ήταν αδιάφοροι.....		
Δέν συμφώνησαν.....		

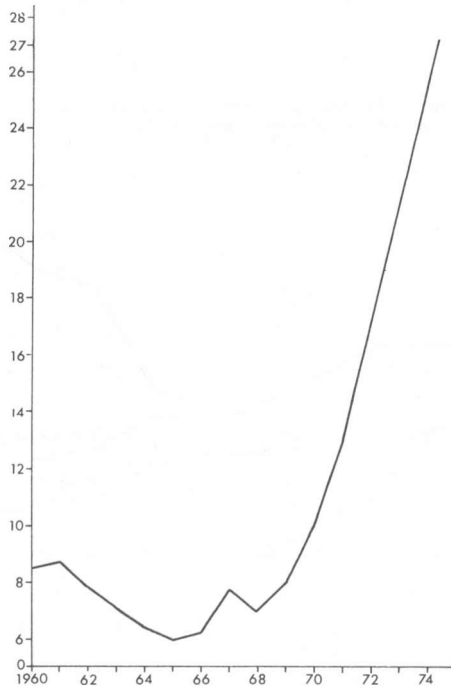
28) Έχετε πάρει το baccalauréat εδώ και ένα ή περισσότερα χρόνια;  
 α) Μπορείτε να αναφέρετε τι κάνατε αφ'ότου το πήρατε μέχρι να εγγραφείτε στο πανεπιστήμιο που φοιτάτε σήμερα;  
 - Σπουδές (ποιές).....  
 - Στρατιωτική θητεία.....  
 - Μισθωτή εργασία (ποιά).....



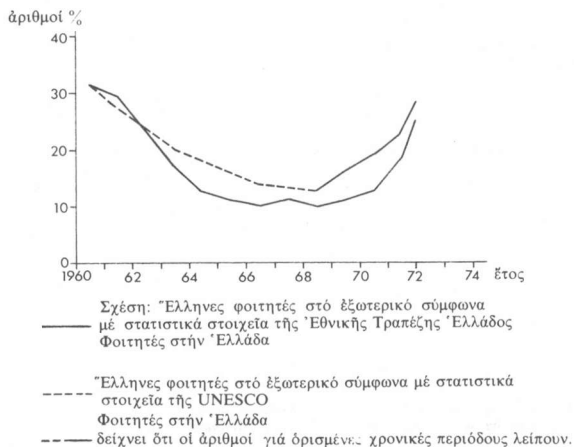
- Παραμονή σέ ἄλλη χώρα (ποιά) .....  
καὶ γιὰ ποῖο λόγο.....
- β) Ἄν δὲν τελειώσατε κάποιες σπουδές, γιὰ ποιούς λόγους τὶς ἐγκαταλείψατε καὶ μετὰ ἀπὸ πόσο χρόνο ἀφ' οὗ εἶχατε ἀρχίσει  
.....
- 29) Σέ ποῖο βαθμὸ οἱ παρακάτω λόγοι ἐπῆρασαν τὴν ἀπόφασή σας νὰ σπουδάσετε στὴ Γαλλία;  
Πολύ Λίγο Καθόλου
- Γνώση τῆς γλώσσας.....  
- Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν  
εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις.....  
- Τὸ γόητρο τοῦ γαλλικοῦ  
πανεπιστημίου.....  
- Γιατὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἦσατε μακριὰ ἀπὸ τὴν οἰκογένειά σας καὶ κατὰ συνέπεια πιὸ ἐλεύθεροι.....
- .....
- Γιατὶ δὲν μπορούσατε νὰ σπουδάσετε στὴν Ἑλλάδα. Ἄν ναι, ἀναφέρατε τοὺς λόγους (ἂν θέλετε).....
- Γιατὶ δὲν μπορούσατε νὰ πάτε σέ ἄλλη χώρα. Ἄν ναι, ἀναφέρατε τοὺς λόγους.....  
- Ἄλλοι λόγοι, ποιοί:.....
- 30) Ἐπιδιώκετε ἐπαφὴς μὲ ἄλλους Ἑλλήνες;  
ὄχι.....  
ναί.....  
ὄχι ἰδιαίτερα.....
- 31) Οἱ ἐπαφές σας μὲ τοὺς Γάλλους εἶναι  
εὐκόλες.....γιατὶ.....  
δύσκολες.....γιατὶ.....  
Νομίζετε ὅτι οἱ σχέσεις εἶναι εὐκολότερες ἀνάμεσα σέ ἀντίθετα φύλα; ναί.....ὄχι.....
- 32) Στὴν εἰδικότητα καὶ τὸν κλάδο ποὺ διαλέξατε πῶς παρουσιάζεται ἡ δυνατότητα νὰ βρεθεῖ δουλειά  
Στὴν Ἑλλάδα Στὴ Γαλλία
- Πολύ ἱκανοποιητικὴ.....  
- Ἰκανοποιητικὴ.....  
- Λίγο ἱκανοποιητικὴ.....  
- Δὲν ξέρω.....
- 33) Παρακολουθεῖτε τὰ μαθήματα στὸ πανεπιστήμιό σας;  
Παραδόσεις Φροντιστήρια
- Συχνά.....  
- Πότε - πότε.....  
- Σπάνια.....  
- Καθόλου.....  
Ἄν δὲν παρακολουθεῖτε συχνὰ τὰ μαθήματα, ἀναφέρατε γιατί.....  
- Ἐχετε προβλήματα γλώσσας.....  
- Βρίσκετε τὰ μαθήματα χωρὶς ἐνδιαφέρον.....  
- Δὲν ἔχετε καιρὸ νὰ ἀσχοληθεῖτε μὲ τὰ μαθήματά σας γιατί ἐργάζεσθε.....  
- Ἄλλοι λόγοι.....
- 34) Παίρνετε μέρος στὶς ἐξετάσεις;  
ὄχι.....γιατὶ.....  
ναί.....  
Ἄν ναι, ἀναφέρατε τὰ ἀποτελέσματα  
- καλὰ.....  
- μέτρια.....  
- ἄσχημα.....
- 35) Μετὰ τὴ δική σας ἐμπειρία τὸν σπουδῶν στὴ Γαλλία θὰ συνιστοῦσατε σέ ἓνα φίλο σας νὰ σπουδάσει κι αὐτὸς στὴ Γαλλία;  
ναί.....  
ὄχι.....  
γιατὶ.....
- 36) Τί σκοπεῖτε νὰ κάνετε ἀμέσως μόλις τελειώσετε τὶς σπουδές σας;  
Νὰ ἐξασκηθεῖτε Στὴν Ἑλλάδα Στὴ Γαλλία Ἄλλου  
ἐπάγγελμα.....  
- Νὰ ἐργασθεῖτε  
στὴν οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση.....

- Νά συνεχίσετε τίς σπουδές σας .....
  - Δέν έχω άποφασίσει άκόμα .....
- 37) Έάν σκέπτεσθε νά έργασθείτε στην Έλλάδα μέ τό γαλλικό σας δίπλωμα έλπίζετε ότι θά κερδίζετε περισσότερα χρήματα από ό,τι άν είχατε σπουδάσει κάτι παρόμοιο στην Έλλάδα;
- όχι .....
- νάί .....
- γιατί .....
- 38) Πώς κρίνετε τό γαλλικό σας δίπλωμα σέ σχέση μέ τό αντίστοιχό του έλληνικό;
- Καλύτερο .....
- Χειρότερο .....
- Ίσο .....
- Δέν ξέρω .....

ΣΧΗΜΑ Ι. Αριθμός κατά χιλιάδες των Έλλήνων φοιτητών πού σπουδάζουν στό εξωτερικό (σέ απόλυτους αριθμούς)



ΣΧΗΜΑ Π. Σχέση Έλλήνων φοιτητών στο εξωτερικό και φοιτητών στην Ελλάδα, 1960-74



ΣΧΗΜΑ ΙΙΙ. Αριθμοί που παρατηρούνται στις τρεις χώρες που υπέστησαν τις πιο σπουδαίες αλλαγές επί %

